

19

12142

ИЗ РАТА

ЗАПИСИ
М. Д. ПАВЛОВИЋА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД
НОВА ШТАМПАРИЈА САВЕ РАДЕНКОВИЋА И БРАТА
1913.

Цена 1'20 дин.

1136/57
80

200

ИЗ РАТА

КЉИГА РАДОСТ

ЗАПИСИ

МИЛ. ПАВЛОВИЋА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

mb. 2156

БЕОГРАД

НОВА ШТАМПАРИЈА САВЕ РАДЕНКОВИЋА И БРАТА

1913.

НАЈВЕЋА РАДОСТ

Преполачко брдо звало се некада Нишко брдо. Гњиланци су отуда, од Ниша, очекивали српску војску и своје ослобођење. У оном крају постоји и данас легенда, да је Црни Ђорђе долазио на Косово.

Први српско турски рат пробудио је у народу оних страна велики занос, али му је донео убрзо ужасно разочарење. Српско становништво у Гњилану и околини преживело је тада тешке дане и скупом крвљу платило своје одушевљење.

Са трубама и добошима, са заставом на челу умарширала је српска војска у Гњилане, крећући се ка Косову. Мештани су је дочекали као Спаситеља. Младо и старо, велико и мало, све је изишло пред ослободиоце. Народ из околних села збрао се у Гњилане да поздрави косовске осветнике. Жене и девојке љубе српске ратнике, љубе их и плачу, ките их цвећем и претрпавају понудама...

Радост им закратко би: победна војска, која је пошла на Косово, морала се вратити. Народ је остао да обесним Тур-

цима и Арнаутима плати крвљу за своје одушевљење. Наскоро после рата у Гњилану је образован војни суд и многе виђене Србе бацише под нож. Народ је пропиштао од турске обести. Тада је постала и још се сачувала она тужна песма, коју мештани певуше:

„Ој Гњилане пусто место,
„Зар за тебе нема радост?
„Србин дође па се врати —
„А Гњилане још да пати...“

Једва да има још кога да памти те страшне и ужасне дане. Арнаути и Турци изводили су јадне Србе као овце на кланицу, убијали су их без суда, без пресуде...

*

Сад је у Гњилану другаче. Народ је подигао главу. Радост се огледа на свачијем лицу. Мештани ужурбано спремају дочек својим ослободиоцима, браћи својој.

Једино у кући старога Исаила Костића мир и тишина. Стари и честити домаћин, који је преживео тешке дане и једва сачувао и скупим парама откупио своју главу за време првог рата на самрти је. Жудно чека највећу радост свога живота, чека долазак српске војске. Али тешко да ће је дочекати. Старост и болест толико су га обориле да броји последње тренутке.

Дошао је и свештеник да га исповеди.

Старац се једва чујним гласом обраћа свештенику.

— Да ми кажеш нешто, оче...

— Хоћу, Исаило.

— Дође ли на брдо Црни Ђорђе? Свештенику се наводенише очи.

— Кажу Исаило, да је под брдом и колико мркне дан и ново јутро осване ући ће Црни Ђорђе у Гњилане.

Старац задрхта од узбуђења.

— Још нећу да умрем...

Пред подне појавише се на вису први војници.

Труба цикну из даљине.

Становништво из вароши и околних села листом изилази у сретање војсци. Људи плачу, жене плачу, деца плачу, — сузе радости теку без престанка.

У кућу утрча унука Исаилова усплахирана и паде лицем на старчеву постељу јецајући.

— Деда, слатки деда... иду... ето их!

Утрча и син његов занесен радошћу.

Самртник пренуо. Нека чудна моћ душевна повратила снагу изнемоглом телу.

— Бабо, ево их... наша браћа долазе!

Болесник се завали у постељи. Неисказана радост испуни му груди, зенице се раширише, очи засветлише.

Војска улази у Гњилане. Још мало па ће поред његове куће проминути.

Заставе се лепршају, трубе свирају, чују се урнебесни усклици радости и одушевљења...

— Дижите ме, шану самртник.

Син његов, с двома женама, полако дохвати по среди свога родитеља и издиже га према прозору.

Војска пролази, заставе се лепршају, трубе свирају, добоши лупају.

Старац грца и јеца, нешто шапуће, али нико не разуме шта говори.

У дубини угашених очију засјаше два пламичка, а трепавице се овлажиле. На уснама лебди последњи осмејак, поглед се гаси: она велика, највећа радост живота дошла је, дошла је у последњем часу...

Син лагано положи умирућег оца у постељу и тихо рече својој кћери:

— Свећу... донеси свећу!

ГАЗДА МАНЕ

Српска војска налази се пред Приштином. Борба је окончана, непријатељ сатрвен бежи безобзирице.

У вароши страх и трепет: становништво стрепи, боји се изненадне сече и покоља од стране заосталих Арнаута, који се нису склонили. Али колико стрепе Срби, не мање су и Арнаути заплашени.

Прваци и представници градски испкупљени у згради ућумата саветују се: шта да се ради. Има Турака и Арнаута. Али је међу њима и виђени грађанин Мане. Србин је; човек је имућан и скроман; миран, присебит; умешан и окретан. Он је једини умео да изиђе на крај са турским властима и обесним Арнаутима. У тешким приликама он увек нађе излаза.

Турци збуњени, Арнаути љути, али заплашени. Саветовање иде врло тешко. Српска војска је пред Приштином, може лако и с једне и с друге стране река крви да се пролије. А то би требало спречити. Бар жене и нејач сачувати. Арнаути предлажу бегство: да оставе варош и сав свој иметак. Но питање је: куда

ће? Ко ће да води женскадију и малу чељад по ужасној зими? — Све би покапало од зиме и глади.

Устане газда Мане да их одвраћа.

— Зашто људи да бежите? Тера ли вас ко?

— Кад дође аскер српски, све ће нас клати.

Газда Мане се достојанствено диже и изиђе на средину простране одаје ућумата.

— Чујте људи... не тако! Не зборите тако! То не може да буде! Крв нема да се пролива овде. Јесте ли ви нас поклали? Нисте. Па зашто вас да кољу? И ко да вас коље? Ми смо се овде родили, овде смо заједно одрасли, ви с нама и ми с вама... ту се родили, ту и да умремо; ама ту заједно и да живимо. Гледали смо вазда једни друге и помагали, волели се и мразили, ама смо били заједно и остали смо заједно.

— Аскер ће да коље! упаде један бојажљив глас.

— Неће браћо, ако се предамо и ако се не бунимо... Ко зна шта може да буде. Ми треба да бранимо и штитимо једни друге.

— Како ћемо? пита један турски представник.

— Ево ја да вам предложим: дајте ви нама вашу децу у наше куће, а ми ћемо нашу децу да дамо у ваше куће,

па да тако сачекамо војску, па која буде — српска или турска. А у сретање да пошљемо четири наша и четири ваша човека, па да им мирно предамо варош. Неће нико да убија мирне грађане. Ја се не бојим ни српске, ни турске војске. Послушајте ме што вам кажем браћо: дајте вашу децу у наше куће, а ми ћемо сву нашу децу дати у ваше куће. Ако српски аскер дође у ваше куће да коље — нашу децу нека коље... ми ћемо вашу чељад и чувати и сачувати.

Реч и предлог газда Манета имали су успеха. Приштински Турци и Арнаути га прихватили и одмах одреде изасланство пред српску војску.

Сутрадан она је умарширала у Приштину.

Српска су деца дочекала војску у арнаутским кућама, а турска и арнаутска су напунила српске домове...

БОЛ

Одушевљење за рат захватило сав српски народ, од мора до мора, од Балкана до Адрије. Раденици напуштају своја места по фабрикама, студенти остављају своје школе — журе у Отаџбину, да јој се ставе на службу. Возови из Беча за Београд пуни ђака и раденика, Срба и Бугара — непрестано стижу са стране у Отаџбину.

Вратио се и Ђорђе Ристић. Учи правне науке у Минхену. Кад су се сви вратили, није ни он хтео остати. Красан млад човек, наочит, питом и образован, али болесан: једна му је нога одузета и држи се на жици. Све једно, зар кад се сви враћају он да остане? То никако. Шта ће тамо сам? И врати се с друговима у завичај.

Мати га је дочекала грлећи га и љубећи.

Престоничким улицама и шеталиштем гомиле народа. Ври. Читају се први телеграми с бојног поља. Износе се успеси јуначке војске српске, описују се борбе на Старцу, борба на Васиљевцу, окршај

код Преполца, одважан напад на турске карауле, терање Арнаута са Мердара.

У дому г-ђе Ристићке увек доста гостију. Стално се води жив разговор о напредовању српске војске, о успесима нашег оружја. Образују се нове чете, певају се убојне песме. Сваки нов дан доноси нове емоције и све више распаљује одушевљење. Сви у њему учествују, само Ђорђе не учествује. Кад почне разговор, он се склони у своју собу: иде тобож да чита.

По суморном лицу и ћутању његову, мати је осећала да синовљу душу раздире неки потајни бол. Матери није право што је Ђорђе тако тужан и нерасположен: сви су радосни, сви весели и одушевљени; он је једини тужан.

— Ђоко, сине, шта ти је? пита га мајка забринуто.

Њему се вилице стегле, очи се испуниле сузама. Мати приђе његовом столу, за којим је седио и пољуби га у главу. Ђорђе се с напором диже са свога седишта и сави руке мајци око врата, главу обори на материне груде. Бол, безимени бол изби из питоме и отмене душе младићеве.

— Мајко, мајко, што си ме родила? Боље да ме ниси родила.

И бризну плакати.

Мајка се ишчуђава.

— Шта ти је сине? Шта се догодило?
 — Сид ме мајко што живим, говори
 јој он кроз сузе.

Мати се сети и обори главу. У грудима јој ври — бол је раздире.

Ђорђе се диже с материних груди, рашири руке, па се онда снажно удари обема по прсима.

— Ту... ту боли, страшно боли, да прсне од бола. Слобода! Ослобођење! Како слатке речи...

Са улице допиру звуци музике и лупа добоша; весела, ведре лица војничка и блистави бајонети промичу поред прозора. Војници весели, расположени, кличу и певају; поздрављају их са прозора и балкона, машу им рукама и марамама, бацају им пољупце и желе срећан пут и победу.

Блед, тужан, очајан, Ђорђе пружи руку.

— Слушај мајко, види... сви иду у борбу за Отаџбину... а ја? Ко ме сам ја потребан? Богаљ... ја сам својој Отаџбини непотребан... излишан...

И оборен новим болом понова паде на материне груди.

ЕРЛЕКО ЕРЦЕ

Штаб коњичке дивизије заноћи у селу Тројацима, у подножју Плетвара. Планина и околина покривене снегом. Зима јака.

Четници са коњичком патролом измакли напред, на два три километра. Ту се сударе са непријатељском патрсом.

Отвори се чарка.

Види непријатељ да се не може дуго опирати. Неколико њих је погинуло, други су се разбегли. Остало их је у чарки још само четворица. Они одмах понуде предају: спусте пушке на земљу, а руке дигну у вис и вичу „Теслим!“

Али четници, које је непријатељ толико пута обмањивао на овај начин, не хтедну поверовати, него распале ватру из пушака на заостале војнике и сву четворицу оборе на земљу. Случај је хтео да су сву четворицу ранили.

Тада им приступе. Рањеници мислећи да ће их четници помлатити, склопе руке очајно молећи.

— Аман! аман!

Четници им поштеде живот и позову их да пођу с њима. Тројица се дигну и

гегајући поју са четницима. Али последњи се није могао с места покренути. Био је тешко рањен: куршум му је просвирао обе ноге, а једно тане му је захватило и размрскало бочну кост. Требало је или убити га, да се не мучи, или понети га.

Коњаник из претходнице, који је био у извидници ражали се на овог рањеника, па ће рећи четницима:

— Немојте га, људи, убијати, него да и њега узмемо.

Четници нису били противни, али га нико није хтео носити.

Тада се коњаник досети: одјури у оближње село. Претресе неколико домова и најзад нађе једно магаре. Два пуна сата лежао је рањеник у снегу док се коњаник с магаретом појавио. Дотле су четници са рањеницима одавно измакли.

Доцкан у ноћ стиже коњаник у свој штаб. На магарету носи тешко рањеног непријатеља.

Командант и официри одмах направиле места око ватре: да се рањеник мало загреје, јер је био просто укочен од зиме. И њега положише на сламу крај ватре.

— Што га бре не уби? пита командир коњаника из патроле, који је рањеника донео.

— Жао ми је, г. капетане... зашто да га убијем? Можда је неки добар човек...

— А можда и није...

— Ко му га зна! Тек ја не хтедох да убијам човека.

— А зашто бре?

— Како зашто? Он је наш непријатељ док је у ланцу. Док је с пушком у руци он убија мене, ја убијам њега. Ко кога погоди. Непријатељ је док може да се бори, да напада и да се брани. Чим је оборен није за борбу, чим је рањен, он је човек, он више није борац, није непријатељ... Ето, зато га не убих, што имам српско срце...

Командант га потапша по рамену.

— Капларе, имао си право, добро си урадио.

Њему се свидело овако схватање рата и војничке дужности.

А Стамболија, командантов посланик, видећи да су рањеници гладни, нађе однекуда један бајат тајин и подели га рањеницима.

РАЊЕНИК

Паклена ватра узима све веће размере. Као да се небо пролама, као да се земља отворила и бљује огањ из себе, борба се води очајно.

Два брата, један до другог, у размаку од неколико корачаји гађају непријатеља, али се присећају својих милих и драгих у селу Сибници и на махове разговарају о њима. Окидају и разговарају.

У сред разговора старији брат занија се и паде. Олово га нашло.

Млађи брат обустави паљбу. Притрча рањеноме: погођен у бутину, кост повређена, али није сломијена.

Притрча још један борац из ланца и њих двојица изнесе рањеника из бојне линије мало у страну, иза једног природног заклона. Подераше чакшире, отворише завој, увише рану и ногу да би зауставили даље изливање крви, док дође до превијалишта или док не наиђе какав болничар.

Брат и друг свршили посао брзо, стоје код рањеника и посматрају борбу.

— Ала кркља! рећи ће брат.

— Навалио Туро као бесан.
— Јест, пост му његов... иде као луд, Рањеник као да се сети нечега окрете се брату и његову другу.

— А што ви стојите ту?

— Затребаћемо ти штогод.

— Јок богме. Мени ви ништа не требате.

— Бринемо се за тебе.

— Не брините ви моју бригу, него ви брините сад општу, народну бригу. Брат га запита.

— Па како ћеш ти ту сам?

— Ич се не брини. Иди ти брате и ти пријатељу, идите у ланац. Мени је овде добро. Сачекаћу болничара и без вас. Ви мени не требате. А требате тамо у линији, у ланцу. Ако останете овде то је већ три борца мање. Ране још некога и њега узму да изнесу, те и ту три борца мање... овде три борца, тамо три борца и тако на неколико страна... Богами, ако тако пође, Турци, како су бесни, могу нас и потиснути...

— Тако је! Имаш право! одговарају ови.

— Кад је тако и кад имам право, журите у ланац да је више бораца.

Опростише се и понова ступајући напред настављају паљбу...

СВЕТИЊА

Победоносна војска заузела Митровицу и Вучитрн и стигла на Косово. Најлепши сан остварен.

Људи љубе земљу, где је некада сарањено српско царство.

Сељани успут излазе пред осветнике Косова и ослободиоце своје са сузама у очима и пуним торбама ђаконија. Војска и народ грле се и љубе и заједно сузе лију.

Одмах отпоче разоружање косовских Арнаута. Прешли мало Косово, улазе у питому Дреницу.

Арнаути мирни, гостољубиви, и ако нису радосни. Дочекују наше војнике, полагају оружје. Говоре чисто српски, чак дају понуде војницима.

Ови иду из места у место, из куће у кућу и узимају оружје. Арнаути се не противе; шта више у неким домовима нуде војницима хлеба и сира. Обишли Кузмин, Белашевце, Слатину, Доброшевац, Лапчиће, Злокућане — свуда лепо дочекани. Арнаути дренички излазе војсци на сусрет и предају оружје.

У једном арнаутском имућном дому врши се претрес. Сам је командир ту. Он се веома изненади и зачуди кад у гостинској одаји на зиду угледа икону Св. Николе у златном оквиру.

— Чија је ово кућа? пита капетан.

Домаћин прекрсти обе руке на прса.

— Моја, рече.

— А јеси ли ти Хришћанин?

— Нисам.

— А које си вере?

— Муслим.

Капетан пружи руку на икону.

— Па одкуда ти ово?

Домаћин подиже главу.

— Е... све да ми узмеш у кући, све да однесеш, и паре и мал и пушке... то да ми не дираш, молим те.

— Па што ће ти?

— То ми је светиња и аманет... Од старо време остало ми. Од оца ми остаде, а њему остаде од његовог оца, а овога отац беше христијанин и моји стари славише Светог Николу... све да ми узмеш, све да ми носиш из куће, ову икону да ми не дираш... светиња ми је.

Командир се прекрсти пред светињом Арнаутина Муслимана, пред Св. Николом и изађе из куће с изразом чуђења на лицу.

УХОДА

Требало је испитати земљиште и осмолити непријатељске положаје. Требало је уходити турску војску, видети њено бројно стање и расположење. Војвода Вук затражи од Трбића да му што пре нађе и одреди једног отреситог и куражног сељака из прилепске околине, који добро познаје путеве, терен и прилике. Наредити му да иде у правцу према Прилепу, да што савесније и што тачније испита стање непријатељске снаге, да осмотри положаје на којима се непријатељ налази и да укратко све види што је потребно. Али да се што скорије и врати.

Трбић нађе једног сељака из Степанца. Овај или је био плашљив или није наређену му дужност схватио како треба, не изврши поверени посао.

Још исте вечери врати се у четнички логор.

Четници се поређали око огромне ватре, разговарају о својим доживљајима из четовања. Једни певуше, други пеку кромпире — жагор као у кошници.

Војводи Вуку саопштише да се ухода вратио. Овај изиђе преда њ да саопшти своја осматрања непријатељске војске. Пита га војвода шта је видео.

— Лошо, много лошо! говори степаначки ухода.

— А зашто бре?

— Сила војска... да не идете тамо даље, главе да си чувате. Турци... много их има.

Са непојамним страхом узе причати како на позицијама има много непријатељске војске; али ништа опредељено не говори; не оцртава положаје где се непријатељ налази, нити како је распоређен а ни то где је који род оружја постављен. Позна војвода да ухода није озбиљно ни осматрао положаје. И отпустио би га; али му би криво што овај тако лудо застрашује његове четнике.

Вук се окрете лево и десно, погледа љутито по дружини. Види озбиљна али одважна и одушевљена лица четничка, а гледа и заплашене сељаке крај ватре... а ова кукавица развезла у свом великом страху причати, саветујући их да не иду даље, да не губе главе, него да сваки своју чува. Ако иду, вели, пропаће сви; војске има по свима висовима толико много, да им броја нема; топова има неколико стотина.

— Ни тица неће моћи да прелети на ону страну планине, а камо ли човек.

Вук приђе уплашеном уходи и распаливши снажно песницом по сред вилица задржа га од даљег причања.

— Магаре бре! Ја да сам чувао своју главу не би никада ни доведе дошао... а ови људи да су чували главе не би ни били овде... Ми смо и пошли да дамо главе, а не да их чувамо... ваљада за туршију нам требају. Шта ће нам и оне, ако овај народ и голоотиња и даље трпи зијан и зулуме турске.

Сељане, који су четницима, из околних места доносили хлеб и вина окуражени овим речима, рекоше:

— Тако је, тако је војвода!

Вук се онда окрете.

— Трбићу, рече, нађи другог човека, ово је нека кукавица.

И један младић из села Извора сам се јави.

САЊА

Сања... порастан, наочит, красан младић, сан многих красних девојака, радост и дика родитоља, нада и част Отаџбине. Најбољи ђак на београдском универзитету, најбољи друг међу друговима, најпријатнији козер у друштву, први у сваком озбиљном раду, Млад човек, темељно и свестрано образован, лепо васпитан. Другови су га волели не само што је био најбољи по памети, него и по карактеру, јер се нигде није нарочито истицао.

Сања је сањао о својој Отаџбини, о њеном величју и слави, о будућности и срећи свога народа и спремао се да им послужи радом и животом.

Дан мобилизације затекао га је за столом при изради великих техничких планова и нацрта.

Срце младога човека дрхтало је од узбуђења слушајући бојну трубу и посматрајући журно кретање војске. Новине су позивале одушевљену омладину у свети рат. Народ се диже да ослобађа робље педвековно. У разборитој глави млада

човека мисао је одмах сазрела: послужити Отаџбини. Остави књиге и цртеже и истога дана поручи четничко одело.

Једне вечери испаде пред оца.

— Ја сутра идем на границу.

— С ким? пита га отац.

— Са четницима.

Отац је добро познавао свога Сању. Одвратити га било је немогућно. Но ипак покуша да му нешто каже.

— Ти знаш да те ни у војску нису примили.

— Знам... Кад не могу као војник, могу као четник. Ваља знати да се удем борити за Отаџбину.

Одлука је његова чврста као стена, родитељски покушај пропао.

Сања се одушевљавао борбом: дивна величанствена ствар — борба за слободу свог народа! Ако погинем? И то је служба Отаџбини: дати живот за њу. Гине се за велику и свету ствар. Гину стотине и хиљаде, да гинем и ја. Једино би ми било жао да погинем међу првима, а да не сагледам остварене снове нашега народа.

Ни родбини, ни пријатељима није хтео ићи да се опрости.

— Нашто? говори своје другу Николићу.. Не идем им зато што су сви увртели себи у главу да ме одврате, а ја нећу о томе више ни речи да чујем.

Кад је са четницима Богданове дружине стигао у Прокупље угледа га стари

пријатељ његова оца. Он поручи да му дође у посету.

Сања није отишао.

— Зашто не идеш старом Филиповићу кад ти је човек нарочито поручио да дођеш? Можда има нешто за тебе.

— Знам зашто ме зове, одговори Сања; и он је утврдио себи у главу да ме одврати од моје намере. Стога му нисам отишао.

Најпосле, уочи преласка границе зове га командант четника.

— Сања, каже му овај, сутра се четници крећу преко границе.

На лицу млада човека заигра осмех, зенице се раширише.

— Хвала Богу! Једва чекам... иструлисмо овде.

— Слушај Сања, ја сам рад да те узмем за свога ађутанта.

Глатко и чисто чело младога човека смрачи се и набра борама. Он одлучно одмахну руком у страну.

— Све, господине капетане, само то не!

— То мора бити!

— То неће и не може бити.

— Зашто?

— Ако хоћете да се пред вама убијем као племенити син ђенерала Богићевића, онда ме можете задржати. А то вероватно нећете хтети. Пошао сам да се борим за најидеалнију ствар на свету: за слободу своје браће, свог народа, да

заложим главу и живот за част и славу Отаџбине... и ко има права да ме у томе спречи?

Командант покуша да изнесе неке разлоге.

— Ти треба да живиш за Отаџбину.

— То је истина: да живим за њу. Али и да умрем, кад она позове. Сваки прави Србин дужан је овако да ради и ради овако...

Исте ноћи Богданова чета прешла је границу.

Борба је рано узору почела...

*

Сања... порастан, наочит, красан младић, сан многих красних девојака, радост и дика родитеља, нада и част Отаџбине послужо је Отаџбини: дао је свој живот за њу.

Погинуо је на Лисици.

У малу раку, шест стопа под хумком сире земље положени су радост и дика родитеља, сан многих красних девојака, једна нада и част Отаџбине...

Судба му је веома нажао учинила: Сања је погинуо међу првима...

НОВ НАРАШТАЈ

Сви га се сећамо; сви с поштовањем изговарамо име његово.

Најоданији послу, најодушевљенији у штабу дунавске дивизије, млади капетан Здравковић, ађутант. Гласно је изражавао жељу: да уђе у борбу, да узме учешћа у великим догађајима.

— Ја желим борбу, желим победу, желим смрт!

Првога дана битке на Куманову обукао је у пену свог коња носећи рапорте. Посматрао је ужасну борбу и жалио што не учествује у њој.

Пао командант пука, пао командант батаљона, пали командири чета и водници. Требала је замена.

Здравковић се сам јави и замоли за команду.

Истога дана увече командант дивизије повери му команду првог батаљона.

Здравковић пресрећан што ће ући у борбу. Још исте ноћи остави штаб и прими команду.

Борба није престајала. Сутрадан је продужена са још већим огорчењем. Нови

командант јури од једне чете другој, бодри своје људе и одушевљава их ватреним, родољубивим речима. Војници иду за њим напред певајући.

Непријатељско тане брзо га је нашло: ударило га је у мали трбух и повредило бешику.

Рана тешка, опасна, операција ризична, лекар забринут.

Млади рањеник лежи заваљен на постељи и посматра ужурбаног лекара и болничаре, види њихова суморна и брижна лица и пита slabим гласом.

— Шта је?

Лекар се усиљено смеши, хотећи да изгледа безбрижан и равнодушан, покушава да разоноди рањеника.

— Није ништа... није тако опасно, не бојте се капетану!

Благ осмејак прелети преко самртнички бледог лица племенитог хероја. Очи му се овлажише.

— Е... докторе, што ме тешите? Што ме куражите? Нашто то? Не питам ја за себе... Ви мислите, да је мене страх што ћу умрети. Не бојим се ја смрти, нити сам се икада бојао...

— Па кажем вам: није опасно.

— Не питам ја за себе. Није то главно.

— А шта је главно?

— Главно је ово: јесмо ли победили?

Лекар застаде задивљен. Он није могао појмити оволику љубав према Отац-

бини: рањеник, над ким већ лебди сен смрти, презире смрт, презире живот и има једну једину жељу: да чује о победи српске војске. Лекар јасно види скори крај, трагедију овог јунака: сенка смрти лебди око постеље, лагано гаси пламичак живота, што дрхти као крило рањенога голуба у дубини светлих и паметних очију; по челу, кроз поре, избијају ситне капи леденог зноја, као предзнаци скорог свршетка. Али га задивљује то презирање смрти. То је нови нараштај, који појми свој прост и узвишен задатак: све дати за срећу свог народа, за славу Отацбине...

Он махну руком и окрете главу у страну, да му самртник не би угледао сузне очи.

— Непријатељ бежи у паничном страху... наши га гоне...

Рањениково лице обли румен, очи засијаше чудним сјајем.

— Сад ми је лако...

То су му биле последње речи. Умро је с осмехом на уснама...

УЈЕДИЊЕЊЕ

Божићна прослава у железничкој ложионици у Скопљу. Заступљени су сви родови оружја — од четника па до ђенералштабаца. Има их и из цивилне службе.

Домаћини су весели и задовољни што имају овако миле и ретке госте. Заступљено је цело Српство: ту је један инжињер из Дубровника, два лекара из Загреба, неколико четника из Крајине, из Босне и Херцеговине, два болничара из Војводине; ту је и малени Фрања Горц Словенац из Љубљане, који је препливао Саву, носећи своје одело на глави, само да би се могао уврстити у наше четнике. У друштву је и један пријатељ из Боке Которске, лекар један из Суботице Словак, један новинар и један свештеник из Новог Сада и један занатлија из Панчева. У овој ложионици нашли су се о божићним празницима заступљени сви српски крајеви.

Друштво расположено, разговор жив, шуман, као Вардар испод Душанова моста. Гости седе за столом, разговор на

сав мах. Софра богато уређена, искићена пуним флашама и разним ђаконијама.

Домаћин трчи лево и десно и нуди госте да једу.

— Ево господо, узмите, кајмак је из Чачка, пршута је из Ужица, вино из Криволака, тиквешко, а има и карловачког, риба је од Охрида, колачи су из Новог Сада и Загреба, јабуке су из Босне...

Један гост, као да се нечега сетио, тапше рукама и узвикује.

— Браво, браво... па то је, господо, уједињење Српства, не само у људима, него и у стварима... Та то је јединствена визија српског уједињења, где су заступљени и људи из свију крајева Српства и ђаконије из свију крајева Српства.

Загребачки лекар скромно примећује

— Овако уједињење не би могло пасти на памет каквом нашем Тарабокију чак ни онда, кад је у тоталном делириуму... Каква дивна тема за велеиздају! Велика штета што и он није овде!

ВУКОВИ ЗАРОБЉЕНИЦИ

Положаји између Небрегова и Прилепа сматрани су за неприступачне. По цену скупе крви наши војници су их, после дуге борбе, ипак заузели. За четири дана све позиције на Присату и Плетвару очишћене су од непријатеља.

Двадесет четврти октобар. Дан мутан, кишовит, хладан. Последња битка око Прилепа. Турци узмичу, напуштају положаје, јер осећају надмоћност српске војске. Одушевљење безгранично — непријатељ безобзирце измиче. Нико не мисли на одбрану. Сваки гледа само да спасе своју кожу, да извуче главу.

Наши војници наступају напред, с напорима се пењу на турске положаје. Таман се испели до на сами врх, из једног рова искоче три турска војника. Брзо бацише пушке на земљу, а руке дигосе у вис.

— Теслим! теслим!

Наши приступе и узму одбачено оружје. Затим их претресу.

У почетку су били збуњени и заплашени. Узеше се крстити сва тројица. Је-

дан се осмели и рече грчки, да они нису Турци, да су по народности Грци, али су као војни обвезници морали служити у турској војсци.

Војвода Вук, пошто сазна да заробљени војници нису Турци, одустаде од намере да их спроводи у команду.

Војвода дозвољава једног четника који зна грчки и овај им објасни да их командант Вук не сматра за заробљенике, него за савезнике и налази да би они, као синови грчког народа, који у савезу ратује са Србима противу Турака, требали да се раме уз раме боре са нашим четницима.

Сва три Грка са одушевљењем прихвате понуду Вукову и дојучерашњи непријатељи, који су се предали на милост и немилост, одједном се преобразише у савезнике и заједно са српским четницима кренуше пут Прилепа. Тамо су их дочекали с поздравима и одушевљено. Кад се војвода Вук даље кренуо и они су с њим пошли. Учествовали су у борби пред Битољем и у свима борбама, већим и мањим, од Прилепа до Елбасана и показали су се у свима приликама као храбри и издржљиви четници.

Тек кад су наши четници као победиоци ушли у Елбасан, војвода Вук их разреши од четништва и упути их да иду у помоћ свом народу...

РЕДАК СЛУЧАЈ

Пешке дошли до границе, затим одмах наставили пут. Прешли Рујан, прешли планину Старац. Ишли напред, непрестано напред, из дана у дан, дању, ноћу, без одмора. Удови се опуштају, жиле скупљају, умор их савлађује. Али команда гласи: непријатеља треба гонити, непрестано гонити; не допустити му да се збере, да се одмори и спреми за отпор. И тако дан ноћ, дан ноћ. А на крају борба, страшна, ужасна, очајна. Праште пушке, грувају топови, прскају шрапнели — ватра се отворила на целој линији, ватра паклена.

Њему ноге клецају, руке малаксавају, очи се саме склапају. Глад што мучи — то је ситна ствар; жеђ што мори — и то се може трпети. Али умор у овој ватри — опасна ствар...

Он баш није имао кад се одмори. Смењивао страже, пробавио целу ноћ на ногама, гладан и жедан, па са страже право у борбу. Гледа лево и десно, другови окидају, пале и сви се држе на свом месту, у ланцу. Пали и он, обара неприја-

теља. Ноге му клецају, рука олабавила, поглед се мути. У највећем окршају клону.

— Слушај, окрете се једном другу до себе у ланцу, чујеш брата Станимире. Знаш шта: ја ћу мало да прилегнем, да се одморим. Цркох. Ако дође до зорта да се одступа, а ти ме пробуди...

— А ако те погоди зрно?

— Онда још боље, нећу га осетити. Кажу да ништа лепше, него кад смрт дође у сну...

И у сред највећег окршаја он се спусти на земљу. Нађе један камен, стави га себи под главу, сави руку, шињел наби над главом и убрзо захрка...

Борба трајала колико трајала. Шта је даље било он не зна. Потиснут непријатељ измиче, храбра војска га гони пред собом. Поље бојно очишћено; на њему су остали још само мртви које треба покупити.

Кад се уморни борац из сна пробудио већ је био сумрак. Сунце расипа последње зраке мртвим и крвавим пољем. Тајанствена тишина свуд у околини. Борба престала. Он се сети свога умора и сна, сети се свега. Погледа унаоколо — нигде живе душе. По пустој пољани леже неколико унакажених, изгинулих војника — слика ратних ужаса.

Журно скочи са земље, дограби своју пушку и поче осматрати положај. Далеко тамо испред себе, у правцу, одакле је

непријатељ нападао, угледа пространом пољаном и у удолици и по коси растурене ватре. Одатле је ишао непријатељ. Мора да се повукао. Погледа на супротну страну, одакле је наступала наша војска — све пусто.

Ваљало је одлучити: на коју страну да крене? Да ли су тамо доле Турци или наши? Није рад да га ноћ затекне на пустом пољу међу изгинулима. Прва мисао: наћи своју команду. Али где је та команда? — Дохвати пушку и торбу, која му је служила за заклон, обеси их о раме и одморан, али гладан и жедан пође напред...

— Знам ја, наше су оно ватре...

*

На биваку засели командир и водници са војницима око ватре и разговарају о данашњој борби: ко је и где погинуо, ко је и где рањен...

— А шта је, људи, с Милисавом Крстићем? пита водник.

Друг његов, Станимир, који је у ланцу био поред њега исприча, како је Милисав у сред највећег окршаја легао да спава, био је, вели, јако уморан, па је хтео да се одмори.

— И сад се одмара за навек! узвикује неко.

— Бог да га прости! додају други.

Око поноћи спроводи стражар једног војника пред командира.

Погледају: он, Милисав Крстић. Изненађени сви.

— Бог с тобом, човече, зар ти ниси погинуо?

— Ја јок!

— Па где си бре?

— Ево ме!

Командир га пита где је заостао и шта је с њим.

— Е, био сам мртав уморан, па легах на оно камење, да мало проспавам, а једном другу рекох: ако дође до зорга да ме пробуди.

— Па одкуда си знао да смо овде?

— Нисам знао, него онако насумце пођем... Ко велим: Срби смо. Зато смо и пошли да идемо напред, а не назад, да бежимо... па рекох: нисте назад, него напред, па ти онда и ја нагнем напред и... ето ме!

Командир га похвали и нареди да му даду тајин.

БЛАГО НАМА!

Пао је код Младог Нагоричана, погођен у ногу: тане му је размрскало кост под самим коленом.

Требало је загађену рану очистити и припремити рањеника за операцију.

Сестра, болничарка, клечећи крај постеле и пажљиво испирајући рану, благо пита.

— Је ли, јуначе, а знаш ли ми казати: колико вас је пало у тој борби?

Рањеник се насмеши.

— Доста, сестро... доста нас је пало... око три стотине, а можда и више.

Болничарка, отмена и образована госпођа, чисто се трже код ових речи. И сама има два сина у рату. Она се сети својих соколова, који су на позив Отаџбине одушевљено отишли на бојно поље. Рањениково саопштење дирну је. На другим трепавицама заблесташе се сузе. Узвик бола оте јој се из прсију, Тужна мисао испуни јој душу.

„Три стотине младића, шапуташе самој себи, три стотине српских синова... три стотине матера у црно завијено... То

су све наша деца; то је наша крв, наша узданица и њих никада више неће видети, ни загрлити њихове мајке, ни браћа ни сестре, ни пријатељи. Њихова се уста никада више насмејати неће. Јадници наши! Они ће почивати у сирој земљи, далеко од милих и драгих, почиваће тамо негде, далеко под планином неопојани, неоплакани“.

И у памети јој се створи читав низ слика тужних матера, које очекују своју децу; сети се својих синова. Бол јој притиште прса; она поклопи очи обема рукама и болно зајеца.

— Триста бораца пало... тешко нама!

Рањеник погледа уплакану болничарку па, чисто не појимајући зашто плаче, издижући се налактице рече.

— Сестро... зашто: тешко нама? Отерали смо непријатеља, победили смо... благо нама!

САВЕСТ

Дванаести пук пролазећи кроз Љуму задржи се у једном овећем месту.

Каплар један из првог батаљона договори се са својим другом: кад их одреде да купе оружје да пођу мало и у пљачку. Разуме се да је то најстроже забрањено. Замишљали су, да и ако немају права, неће им се у грех уписати, те ће се олако извући. Најважнији посао био је покупити од мештана оружје, нарочито од Арнаута. Наравно, каплар је био међу првима, јер он је тај посао и раније радио. Пођу њих двоје кроз село загледајући лево и десно и око им падне на највишу кулу у њему. Они су правилно умовали: троспратна кула, највећа зграда, вероватно биће нечега и за њих. Ако нигде нема ту има. И нису се преварили. Али нису рачунали на оно нашта су наишли.

С пушком на руци каплар уђе у кулу. Али чим ступи на праг он изненађен застаде: угледа пред собом десетак људи и жена, све наоружано брзометкама. Шта

да ради? Ако стукне назад погинуће. Брзо се прибра и стаде крај отворених врата и гласно викну:

— Не улазите унутра! Останите напољу сви!

Па се окрете Арнаутима:

— Је ли теслим? запита.

Домаћин му приђе.

— Теслим! рече и предаде му своју пушку.

Каплар се овим исходом ствари окуражи. Он се обрати осталима:

— Сви да положите оружје... Сви!

Арнаути су разумели захтев капларев и предадоше му пушке и револвере.

Требало је брзо радити. Он зовну друга свог, који је напољу чекао и нареди му да купи оружје. Овај то изврши: скупи пушке и ножеве и изнесе напоље...

— А имате ли поваца?

Домаћин набра веће, стеже усне у знак негодовања, али му, ни једне не проговори, показа сандук. То није право. Речено је да ће се само оружје узимати, а не и имање. Он је ћутао, ћутали су и остали. Каплар отвори сандук и узе све што је у њему нашао. Опрости се с домаћином и оде весео, што није изгубио главу. Више срећан, него тежак.

Но ствар се на овоме није свршила.

Опљачкани Арнаутин сутрадан пријави се команданту пука.

Нађу каплара, који је покупио новце и оружје.

— За то што си покупио оружје, заслужујеш похвалу; али за то што си покупио новце, заслужујеш казну.

И ударе му десет штапова. Разуме се да је сав узети новац морао повратити.

Но ствар се ни на овом није свршила.

Сутра зором јави се каплар команданту на рапорт.

Овај га прими.

Каплар утучен због јучерашњих штапова моли за опроштај.

— Мало сте ме казнили... Нисам целе ноћи могао очи да сведем од срамоте шта урадих. Крушевљанин сам. Из добре сам куће. Нико ми у породици није рђав, нити је ико икада кажњаван; а и сам нисам се никада за туђе пограбио... Незнам ни сам шта ми би, какав ме бес ухвати... Сад ме гризе по души и савести што сам то урадио и дођох да вам се захвалим што сте ме казнили, да бар други не чине ружно дело. Ово ми је и први и последњи пут...

То је проговорила пробуђена савест.

НАРОДНИ СУД

Шарбан... жене и деца у Куршумлији и околини задрхћу, кад се помене име његово. Шарбан је познат не само у округу, него дуж целе граничне линије као највећи зликовац арнаутски. Потукао је силне људе, чељад черечио, жене мучио. Пре неколико година он је упао са неколико зликоваца у српску караулу и ту сачекао капетана Коњевића и премлатио га...

Кад је српска војска ушла у Приштину заробила је око осам стотина Арнаута. Међу овима се налазио и крволок Шарбан.

Заробљенике је требало спровести под сигурном стражом за Ниш. Спроводе их војници трећег позива, две чете тетвртог батаљона четрнаестог пука. Међу заробљеним Арнаутима било је доста истакнутих зликоваца са Лаба и малог Косова.

Сељани су одушевљено дочекивали војнике, који су спроводили заробљене Арнауте. Чашћавали су их вином и ракијом.

— Хвала Господу и дичној српској војсци те нас ослободи ових зулумћара, а највише Шарбана. Сад ће нам свима бити лакше.

Кад су заробљенике довели у Куршумлију, изишла је цела варош да их сагледа. Било је света и из околних места: младо и старо, мушко и женско.

Заробљеници иду оборених очију.

Из гомиле посматралаца зачу се један оштар женски глас:

— Куку, ено Шарбана!

Жене подигоше руке.

— Ено Шарбана, крволока! Проклет био довека!

Неколико жена из околине притрчаше нареднику, који је спроводио заробљенике. Заустави се цео спровод.

— Зар и овога зликовца спроводите! викну једна сиротица. Он ми је оца и мужа убио.

Једна девојка окрете се нареднику.

— Видиш, овај ми је брата и оца на парчад исекао.

— Тај звер ми је мајку на ражањ натакао и пекао.

Из многих грла захори се:

— Проклет био, проклет!

Полетеше каменице кроз ваздух.

Више од двадесет жена диже руку на крволока.

Наредник је све чинио да заустави

гњев српских жена и матера: хтео је да заштити Шарбана.

— Он је српски заробљеник!

— Не, не, не! не сме он бити што су ови други! Њега не може никакав закон да суди. Ми ћемо њему судити за крв наших синова и мужава.

Направи се гужва. Женски свет не попушта: тражи одмазду за невино проливену крв.

Наредник Михаило дуго се двоумио. Али када виде да се сав присутан свет разгњевио и навалио да им се зликовац Шарбан изда на Народни Суд, он пристаде. Одвојише га од осталих заробљеника и поведоше га на гроб капетана Коњевића. За њим се отегла поворка жена и дечурлије, готово цела варош.

Кад дођоше до капетанова гроба поход се заустави.

Жене су клеле, плакале и нарицале.

— Проклет да си и овога и онога света крвопијо и зликовче.

Један мештанин обрати се Шарбану:

— Познајеш ли бре овај гроб?

Зликовац је ћутао.

— Преко стотину наших синова си поклао, па си и овога овде убио... Ту ћемо да ти судимо.

Жене повикаше:

— Клетве га наше стигоше.

Неки захтевају да зликовац пољуби крст. Али Шарбан оста непомичан крај

гроба своје жртве. Кроз боре на челу избија ладан зној, поглед мутан — осећа свој скори крај.

Један старац, црногорски досељеник, проби се кроз гомилу жена до зликовца.

— Ти си наше јадне Србе мучио и злостављао; крв си њихову пио, људе си пекао и живе дерао и коже им сламом пунио, кости си им ломио и руке и ноге одсецао и деци очи вадио и главе у врелу воду бацао, па си их и на ражањ натицао... на муке си нас метао... И мог си сина жива испекао — Бог ти судио.

Старцу задрхта доња вилица код ових речи.

— Ми тебе нећемо мучити, него ћемо ти, по божјој и људској правди судити... ево овако...

И једним махом одруби му главу.

ПРИСЕБНОСТ

Десила се велика непријатност: у сред најжешће ватре, у најкритичнијем тренутку један метрељез отказао послушност. Доста јако непријатељско одељење почело је приступати нашим одредима. Командант нареди брзу, метрељеску паљбу. Требало је брзом, енергичном ватром непријатеља ућуткати и зауставити га у продирању.

Постројење метрељеза изведено је са неочекиваном брзином. Али је, мимо тога, десило се још нешто неочекивано, што је у први мах, забринуло борце у ланцу: метрељез не може да дејствује баш у часу, кад је његово дејство судбоносно.

Командир види да ће се овим стање погоршати, те куражи своје људе да убрзају пушчану ватру.

Покушавају да га доведу у ред и оправе. Не иде. Окрећи, цимај — не иде. У то притрча метрељезу један војник.

— Дајте мени, говори он, ја сам машински шлосер, за десет минута или четврт сата ствар ће бити готова и у реду.

Разгледа га спреда и страга, па га лагано поче расклапати, прегледајући поједине расклопљене делове.

С непријатељске стране сипа олово као киша. Овај ћути — ради. Не обраћа пажњу на паклену пушчану и топовску паљбу, која постаје све учестанија и јача.

Командир наређује да се метрељез склони за једну окуку у близини, докле га овај не доведе у ред и оправи.

— А зашто капетане? одговара овај. Не треба! Мени ова ватра и музика ништа не смета, нити ми квари посао. На што да губимо времена! Пустите ви мене, да ја овде на самом месту видим у чему је валинка, па да и ми отпочнемо нашу музику.

Гранате севају, ударају лево и десно, пушке праште, читав лом. Војници у ланцу осипљу на непријатеља све жешћу ватру. Мајстор расклопио метрељез, видео у чему заpire, лагано и спокојно саставља делове и завртњима их причвршћује под кишом куршума и тихо певуши: *Сунце јарко не сијаш једнако...*

А када је свршио посао и метрељез довео у ред он се окрете капетану:

— Готово! Наредите да отпочне паљба!

УЛАЗАК У ПРИЛЕП

Силна је војска сатрвена. Остаци њени измичу у нереду и губе се по селима питоме Пелагоније. Један је део њен побегао у планине и тамо се скрива по пећинама и гудурама. Један је паша убијен, други бежи безобзирце даље на југ, покушавајући да остатке разбијене војске прибере и спреми на последњи отпор. Горостасни Плетвар, покривен снегом, разлеже се и одјекује од песама победних војника, који силазе низа страну према вароши, што се беласа у долини, тамо далеко.

Планинске вериге оштре и суре, висови осечни и стрми, као горостаси тискају се једни уз друге и сачињавају огроман ланац непрелазних планина. Но српска се војска ипак показала на њиховим висовима. Силне кише натопиле земљу, вода се слила с брегова у реку, а река потопила богату и плодну раван. Бојно поље прекриљено лешевима и тешким рањеницима. Непријатељ измичући није имао времена да мисли на своје мртве и

рањене, који у мукама издишу, а јаук нити им ко чује нити разуме. Пољем и путем разбацани оружје и муниција. Тамо у блату заривени точкови остављеног топа; поред њега неколико корпи пуних граната. Даље у јендеку крај пута изврнуте каре. Коњи скапали, већ се распадају; шатори бели и отворено зелени, велики скупочени шатори, разгажени и искидани. Слика ужаса и пустоши на све стране. Из даљине црне се изгорене куле и огромни стогови сена и сламе. Села су претворена у пепелишта. Јата гавранова слећу с криком на мртве војнике да им се меса наручају, а прво им очи испијају. Изгладнела пашчад вулају се пољем, далеко од људи и помажу орлушинама и гаврановима. Страшна глад је намамила читаве чопоре паса из града и околних села на крваво разбојиште. Небо притиснуто сурим, оловним облацима, су-снежица и киша не престају.

То је ужасна гозба коју је храбра војска приредила своје непријатељу.

Три, четира дана иде се напред, али се не измиче. Напори су невероватни, висови су непрелазни, а непријатељ са њихових врхова у теме погађа. Њега треба отерати, по сваку цену отерати, не водећи рачуна о крви и жртвама. И српска пијада, пред чијим се очима издижу планински горостаси полази напред, иде и не зауставља се, иде и пада, али од-

миче и све је ближе оним недоступним висовима. Наступа очајно хрвање двеју војсака, које се непоштедно сатиру — разлива се река крви, али слобода слави своју победу. Доле, у долини, у подножју висова, становници града и села у паничном страху посматрају из даљине урнебесни грохот пушака, топова и бомби и очекују слободу или смрт. Кроз високе, стрмените планине, платна и литице што се дижу у зрак, стократно одјекују крици овога крвавога пира, а над њима круже ћутљиве орлушине, спремајући се на гозбу после борбе. Низ планинску косу, благом нагибу отеже се широк, дуг, чврст и оцедан друм; покрај пута, с обеју страна низ високих, танких јабланова.

Непријатељ је потиснут, нестало га је са неприступачних положаја. На врху Плетвара појављују се први редови војника, прстима гребу промрзлу земљу, четвороношке пузе, али измичу напред. За овима надиру други редови. Српски бајонети заблисташе на врху Плетвара.

Тамо далеко у долини, испред вароши, што се у подножју горостасне голе планине беласа виде изморени и намучени војници некакву гужву, црну и велику; лагано се покреће и таласа. Далеко је те се не разазнаје шта је.

Напред промиче коњица. Коњаници у примерном реду, све по четворо. Прљави, изнурени, измучени, изгладнели на

коњима покривеним блатом. Јадне, гладне и изнурене животиње, паметне и разборите у рату, као и људи, као да и саме разумеју величину и значај ове борбе, послушно корачају по глибу, лагано се крећу одморишту, месту победе...

Уз саму планину притиснут, на крају једне простране равнице белеса се Прилеп, Марков град... сан српског народа. Између стења и зидина, кроз маглу, што се гиба и продрте облаке војници назире огромну прилику народног хероја на своме Шарцу.

Варош лежи под самим брегом. Голе, стрмените, оштре стене и литице огромне, праве, осамљене, као јабланови, израсле из земље и раздиру облаке. Над њима круже орлушине. Између сурих, неприступачних кршева и окомака остатци некадашњег сјаја и величја царског, развалине старога града у коме је боравио и вино пио јунак и властелин Краљевић Марко. Изглед чудан, тајанствен, мистичан; нешто, што се виђа у сновима малене деце и у машти великих песника. Зенице се шире и отварају, груди се шире и отварају, поглед лута по стењу и испод сводова дебелих зидина, које време није могло оборити, посматра из даљине гњездо толиких легенди и место где је Марко пројавио Шарина и бацао цилит. Коњаници се нагињу један другоме радосни, узбуђени говоре један другом, показујући у

даљини, у сред планине на развалине града и његова оборена платна.

— Ено... ено Маркових двора!

Каплар Станислав, најбољи певач у ескадрону отворио грло, пушта глас — гора и дол одјекују:

„Појездила до два побратима,
„Преко красне Мироча планине,
„Једно јесте Краљевићу Марко,
„А друго је војвода Милошу.
„Напоредо језде добре коње,
„Напоредо носе бојна копља,
„Један другом бело лице љуби...“

Официрима и војницима дрхте срца у грудима од радости и узбуђења...

На пространој пољани нешто се комеша и таласа. До првих редова коњице допиру на махове слаби усклици.

Гомиле народа, мушко и женско, старо и младо, велико и мало, сељани и варошани, све је то изишло из својих домова и склоништа, из земуница и плетара, из пећина и рупа, изишло, као робље кад се тамничка врата отворе и исходе ван вароши. Видели су турску војску, како је у највећем трку минула поред гробља, поред вароши, тамо, пут Бакарног Гумна. Сад очекују ослободитеље. Гледају према Плетвару — српска коњица иде ходом низ друм према Прилепу. То је победоносна војска, први гласници српске победе над вековним непријатељем. Је ли то она? Да нису опет Турци? Да ли је то војска браће и осло-

бодилаца или остатак непријатеља који безобзирце измиче? Страх и трепет прожима њихова срца. На зеницама мештана блистају алмази и бисерна зрна од суза, груди се узбуђено надимају; уздаси један други сустижу.

Дан је на смирају. Крваво око сунчево и не види се, оно тоне лагано у пучину сиве магле, што се разлива долином.

Низ друм у највећем трку јури задихан човек према граду, грца у сузама и маше рукама.

— Наши су, наши! Браћа!

И кад дојури до гомиле он се уморан сруши у блато.

Коњица у реду одмиче друмом, лагано се приближује вароши. Коњи и људи мрачни, озбиљни, измучени; али у сваком погледу сија неисказана радост. И коњи и људи до очију огрезли у блату и у дугим редовима иду напред — лево и десно лешеви непријатељски, разбачано оружје, просута муниција, расточена кола, изломљене каре, разгажени шатори, коњски костури, надуване мешине прецрклих бивола — последњи остаци једне разбивене војске, коју је сатрла снага нашег народа. На лафети једног изваљеног топа застала шева и сићушним очима посматра невиђен призор.

Коњица одом измиче напред.

Крај пута, мало у страну, стоји изнемогао коњ, глађу измучен, ранама по-

кривен, кожа се затегла по куковима, сасушена крв црни се на прљавај длаци. Стоји као укопан, укочен као мумија, као споменик. Немо, блесасто посматра прве редове коњице. Разумно живинче појима да ови што се крећу значе живот. Он, немоћан да се с места покрене. И он је био борац и извршио своју дужност. На грбини му гавран. Мирно зарио своје оштре канџе у живо месо и кљује рану на грбини. Коњи из коњице, паметне животиње, осврћу се на ту страну где им друг умире, гледају, па окрећу очи на супротну страну и убрзају ход. Немоћно живинче као стојик, као прави јунак, очекује свој последњи час. Неко је сручио пред њега зобницу кукуруза; он га није ни погледао, нити се с места макао. Тако ће стајати док се не сруши на земљу. И он је послужио Отаџбини...

Коњица се приближује вароши. Има да пређе реку. Дочекују је урнебесни усклици поздрава и добродошлице. Први редови наилазе у варош. Суморна и тужна лица мештана сијају као да их сунце озарава. Разведрила се чела, као да се небо разведрило. Сузе теку низ образе, а гласно клицање, као талас хучан на мору захватило непрегледне масе народа, који се гуши и тиска да се приближи победиоцима. Младо и старо, велико и мало, мушко и женско, раширених руку трчи у сусрет ослободиоцима и победницима.

Груди падају на груди; људи падају на земљу и у блато; неки се грчевито хватају за узде и љубе коње и јунаке; други дохватају прљаве шињеле, чизме блатом окупане, дохватају сабље и узенгије и љубе, љубе све и гласно јецају.

— Браћо, где сте, где сте, Бог вас послао...

Предњи редови ескадрона с тешком муком пролазе кроз гомилу народа. Последњи ескадрон ни да се макне: наишло артилериско одељење коњице. Људи пали грудима по топу, да се погуше око њега; сувим уснама притискују и љубе хладну туч и челик и сузама квасе.

Раздрагана срца цепте од узбуђења, војници силазе са својих коња, грле се и љубе с мештанима, сузе се лију низ лица и стапају у једно. Радост нема граница...

А улицом иде маса народа, таласа се и повија, а громогласни узвици проламају ваздух.

— Живела наша браћа и ослободиоци!

— Живела српска војска!

МАЈКА

Душа људска има великих дубина, великих тајни. Највећа у њој и најлепша јесте материнска љубав.

Ово је у стању само мати да уради. Остала сиротица сама у селу, без игде икога. Син јој отишао на војну. Нити јој син долази, нити јој се јавља. Мајку ломиле туга и бриге, док је најпосле и не преломише. Једног дана старице не стаде.

Оставила дом у селу и сву своју сиротињу у њему. Замандалила врата и вратнице, угасила огњиште, растурила живад по суседству — вуче је некуд непојмљива даљина, у коју је потонуо њен јединац. С муком и тешким напорима, очи не свдећи, прешла је она целу Србију. Пешке је стигла у Скопље; пропешачила од Велеса до Битоља, преујмила Бабуну планину. Једнога дана са торбицом ђаконија и нешто преобуке о рамену и са штапом у сухој руци испаде у Битољ....

Тражи сина.

Питају је: ко јој је син, шта је и где скужи?

Она им пружи лист хартије, на ком је забелешка о њеном јединцу Миловану, миловању њеном.

— Е, мајко, рекоше јој, твој је син сад у Струги.

Њој се сведоше обрве и лице мало згужва. Понова се забрину.

— Па како си дошла стара? пита је управник места,

— Дошла, ногама, синко...

Управник се прекрсти од чуда.

Старица замоли да јој покажу пут за Стругу несрећну.

Дошавши тамо одмах се јави команданту меснога одреда.

— Ама је ли ту моје дете, мој Милован? пита она.

Командант погледа пружену листу....

— О, мајко, нису ти добро рекли. Његов је пук био овде; али је отишао.

— Куда ћу сад сиња кукавица?

— У Елбасан...

Старица седе на оближњу столицу да мало одахне.

— А где ти је та Елбасана?

— Показаћу ти, мајко, али се прво одмори мало...

— Нека сине, одморићу се у гробу. А сад, ако ћеш, молим ти се, дај ми кога човека, да ми покаже пут, па ћу га ја наћи.

Она уста са столице спремна да се

даље крене. Одједном јој дође или нешто тешко или нешто жао.

— Јој, синци моји, мора мајка да види своје дете, свог војника и јунака, ма ноге изгубила. Материно срце не може без њега... не може...

Командант се трудио да задржи мало сироту старицу, да се мало одмори и поткрепи. Но она никако не пристаје да се одмара.

— Нисам, дете, ја уморна, него сам жељна свога јединца. Не могу да чекам. Кад сам догде дошла, морам даље...

Подиже се са столице, обеси своју торбицу о раме и понова узне штап у суву десницу.

Један је војник извео до изван ва-роши, показао јој пут за Елбасан и вратио се натраг...

Дан је на смирају, време студено, пут дуг, изорван, блатав, глиб, губи се у даљини. Старица оборила главу... иде... иде све брже глибавим путем кроз непознат крај — силна чежња за сином у даљини.

Шта једе, где се одмара, где ноћева — Бог један зна.

Боже велики, да ли је наша жива и здрава; да ли је загрлила свога јединца?

СИРОТИЦА

На крилима ветра одлетиле су у свет вести о првим српским победама на Рујну и Старцу планини. Свет се диви јунаштву и пожртвовању српског војника. И сами странци, који из даљине посматрају ову исполинску борбу малих противу великих читава чуда причају о српском ратнику.

Вести о победама највише су одјекнуле у срцима и душама наше браће с оне стране Дрине, Саве и Дунава. Она нада и одушевљење, које годинама спавају и поступно се гасе и малаксавају, плануше као огањ. Запалише се срца одушевљењем и уздањем. Сиромашни ратар, као и богати поседник, осећа у души нешто велико, осећа понос, што је и он син јуначног народа, који на мачу осваја слободу и ослобођава браћу из петвековног ропства и каје Косово.

По Босни и Херцеговини, по Срему и Славонији, по Банату и Хрватској одјекују гласови о победама. Свет диже главу, Србин и Хрват братиме се. Сваки

ведрије гледа у сутрашњи дан. У многим местима скупљају се највиђенији синови српског народа да помогну свето дело ослобођења прилозима и поклонима. Колико је ко могао с вољом је давао. Сиротнији свет се одушевљено одазива: даје више него што може: опанци, рубље, платно, убруси, мараме — грдне гомиле.

Образован одбор госпођа за скупљање прилога и ствари.

Госпође се поделиле у групе ради лакшег обављања нове и свете дужности. По две иду из дућана у дућан, из куће у кућу, где знају да се српски мисли и осећа, где знају да ће их с добродошлицом отпоздравити. У вароши бруји разговор само о томе: прве госпође купе и збирају за рањенике и за ратнике, за српску узданицу, за осветнике Косова.

Свака домаћица одабира најлепшу кошуљу, највећи убрус, најфинији комад платна. Купи се и збира. Срца се шире радошћу, недра се испуњавају најлепшим надама, одушевљење расте — прилози се збирају. Ни једна домаћица неће да изостане. Свака Српкиња, богата и убога сиротица, осећа у себи радост и задовољство што може нешто да приложи за свету српску ствар. Треба потпомоћи браћи у рату; јер од успеха Србије зависи и напредак и будућност целог Српства.

Деси се случај да две госпође, које

купе прилоге обиђу једну сиротињску кућу. У њој обитава пука сиротиња. Мати са двома ћерчицама, која нема ни за хлеб, децу да исхрани.

— Ту нећемо свраћати, говори госпођа председница. Немамо шта да добијемо. Боље би било кад би нешто унеле и дале, него да тражимо.

И обиђу кућу бедне сиротице.

*

Увече, истога дана, у стану г-ђе председнице друштво. На окупу су све госпође које збирају прилоге за рањенике и ратнике.

Све су задовољне успехом свога рада. Не могу довољно да се напричају о одушевљењу наших красних домаћица и чељади. Љубе ствари које предају и плачу и благосиљају српске ратнике. Одзив неочекиван.

Служитељ, уносећи у гостинску собу каву, саопшти домаћици да је тражи једна сирота жена, сва уплакана.

Домаћица изишла у ходник. Пред њом је она сирота жена, чију су кућу госпође данас мимоишле.

— Ти си то Марице... које добро?

Сиротици се засветлише очи од суза.

— Госпођо, ви сте мене данас тешко увредили и осрамотили.

Домаћица се зачуди.

— Бог с тобом, Марице, шта ти пада на памет?

— Јесте, госпођо. Ви сте данас ишли по свима српским кућама и збирали ствари за нашу милу браћу из Србије, за наше рањенике, што се боре за наш народ и кад сте дошли до моје куће, ви сте ме обишли... Зашто сте ме обишли? Мени је срце играло од радости и среће кад сам вас из даљине угледала. Очекивала сам вас као да ми Бог у кућу долази... а ви сте ме обишли. Зар вас је срамота и стид да уђете у сиротињску кућу; зар вас је срамота да примите дарак од сиротице... Сирота сам; али увек имам толико да дам за нашу милу браћу са Косова...

Сиротица зајеца.

Брзо извуче испод кецеље завежљај увијен у старе новине и предаде га госпођи, која, изненађена оваквим родољубљем, није умела да нађе речи за извињење...

А сиротица се плачна, без речи, удали из господског дома.

Како је велика, како је богата душа ове сироте жене!

АКСО КОСОВАЦ

Васиљевац доминира Лабом, Гољак доминира Васиљевцем. На њему и по околним положајима налазе се Арнаути.

Око васиљевачке карауле, у којој има шездесет четника води се очајна борба. Нарочито их гађају Арнаути са Мировца. Борба траје четири дана, од другога до петог а октобра. Арнаути су из даљине опколили караулу и осипају најпре топовску, па затим пушчану ватру. Отуда, са Лаба гађају на српске положаје седам турских топова. По рачунању самих четника, Арнаута из околине Лаба има око три хиљаде, а на линији од Преполца до Васиљевца биће их више од десет хиљада.

Борба је почела другог октобра око пола једанаест пре подне. Три пуна дана и три ноћи четници очи не свде, а два дана већ како се хлебом не залажу. Што су ономад донеле две Црногорке, жене караулских стражара — поједено.

Четвртога дана Арнаути приступају ближе и отпочињу пушчану ватру. Челиковић, који је био на крову карауле

и одозго осматрао и гађао непријатеља сручи се доле међу четнике, погођен топовским зрном.

Положај четника у караули постаје очајан, јер се ни са које стране не јавља појачање.

Настаје саветовање међу четницима: шта да се ради? У неколико махова давали су сигнале осталим четама, али им помоћ или није дошла, ил' је била од непријатеља одбијена.

У дружини су и четири брата Пурића. Најстарији износи свој предлог.

— Да се пробијемо. Овде ће нас све живе похватати, вели он. Да се пробијемо, па ко остане — остане... Шта ком Бог да...

И он са своја три брата излети из карауле и покуша да се пробије.

Сва четворица падну: двојица погину, а двојицу тешко ране.

Положај све тежи, види се да се не могу ни пробити кроз непријатељски ланац.

Из угла изиђе на средину један кршан, сув младић. Он умоли четнике да провале зид на оној страни, која је најслабије нападана, заклонита. Посао је био за неколико минута готов. Онда овај младић отуда побачуке изиђе. На врата не хтеде изићи, јер га је непријатељ вребао. И он показа чудно јунаштво.

То је био Аксо Косовац.

Изиђе са четири бомбе. Две стави

уза зид карауле а две подиже у вис и викну друговима весело:

— Гледајте сада вашара!

Пред њим у једном рову гомила Арнаута.

Аксо се што игда може залети, залети право према тој гомили. Стаде, завитла једном, па другом руком.

Разлеже се страховити прасак и направи се лом и ужас: бомбе су пале у сред гомиле. Руке и ноге полетеше у ваздух. Гомила се преполови, пуцњава отуд престаде.

Смејући се и поскакујући Аксо се врати назад. Ништа му није. Бар да га је једно тане окрзнуло. Псује пасју веру, задовољно се смеје и узвикује:

— Још нисам готов. Онда он узме и друге две уза зид стављене бомбе.

Ми га запањени гледамо. Он се смеје гласно и од срца се смеје, као да шенлучи...

— Сад ћемо брешу направити!

И понова се затрча у истом правцу.

Страховити прасак разлеже се пољаном. Парчад искиданога људског мяса опет полетеше кроз ваздух...

Од оне стране, где је Аксо Косовац бацио четири бомбе пуцњава је престала. Значи: бреша је заиста направљена. Дружина се може пробити. Било је шездесет четника, тридесет их је изгинуло. Аксо је овој заосталој тридесеторици својим ју-

начким делом отворио пролаз и спасао живот, јер би, иначе, сви до једног морали изгинути.

Четници изишли из карауле да се пробију. Гледају Аксу — он се смеје.

Одједном паде.

— Погинуо, рећи ће четник Мустафа Голубић.

— Није.

Приђу му: он се смеје.

Из прсију точи топла крв и пуши се; а на лицу остао укочен смех; очи му отворене и оне се смеју.

Погинуо је са осмехом човека који шенлучи; и мртав био је задовољан.

Четовођа приђе паломе јунаку и пољуби га у чело.

— Бог те простио брате Аксо... Хвала ти, нас си ти једини спасао, а сам си пао...

И преко унакажених лешева арнаутских остатак дружине са васиљевачке куле пробије се кроз непријатељски ланац, кроз брешу, коју је са четири бомбе направио јуначни Аксо Косовац.

СРБИН ГИНЕ!

Од Страцина према Макрешу и Војвику води пут преко Младог Нагоричана за Куманово. Између Макреша и Војника протиче Пчиња. Десном обалом њеном креће се наше лево крило.

Десетог октобра освануо је туробан, хладан, кишовит дан. Око девет сати пре подне непријатељ је отпочео општи напад.

Борба код Младог Нагоричана води се у највећем огорчењу. Непријатељ је на свом десном крилу знатно надмоћнији. Извиднице нису тачно испитале непријатељску снагу: она је на нашем левом крилу била знатно јача, него што се мислило. Српски борци одговарају на ватру, али слабије. Види се и осећа да непријатељ прелази у напад и избија напред да лево крило наше потисне.

Око четири сата по подне једно овеће непријатељско одељење појави се на вису поред саме Пчиње. Положај њихов врло погодан: доминира целом пољаном под висом. Ту угледају Турци пред собом у равни вод српске војске измакао далеко

напред и у страну од главнице. Турци га бесомучно нападну. Отвори се паклена ватра. Непријатељ је четири пута јачи и налази се на много бољем положају. Овај вод је несрећно пао под унакрсну непријатељску ватру и има пред собом четири пута јачег противника.

Поднаредник Милан из првог батаљона осамнаестог пука дотрча командиреу капетану Ђорђу.

— Шта да радимо капетане?

— На одступање ни мислити. Морамо се борити до последњег човека.

— Разумем. Тако сам и сам мислио. Али видите како нам залазе одовуд од Пчиње, хоће живе да нас похватају.

Командир плану.

— То никада!

Видевши себе и своје људе у врло тешком, готово безизлазном положају, он их искупи.

— Браћо, рече им узбуђеним али одлучним гласом, овде нема повлачења. Морамо се борити као лавови, док нам из позадине не дође нека потпора. Али се дотле морамо мушки држати. Или да гинемо, или да се предајемо... Има ли кога који би пристао на предају?

Нико се не одазива.

А с непријатељске стране чује се позив на предају.

Одговорено им је плетуном из пушака.

Непријатељ бесно кидише низ косу осипајући јаку пушчану ватру на ово неколико заосталих бораца.

Девет је још бораца остало, девет лавова. На смрт вољни и орни, али никако на предају. Командир гађа с њима заједно, гађа и обара непријатеља, који се решио да српског официра живог ухвати. Навала је врло јака, не може јој се одолети.

Командир сагледа где и последњи борац пада. Он му приђе, пољуби крваво чело његово и прекрсти се.

— Збогом мила мајко! Збогом Отац-бино!

Преда њ искочише неколико Турака са два официра. Траже предају.

Млади заостали капетан гордо диже главу у вис.

— Никада! Србин гине, али се не предаје...

Десница се диже према челу. Последњи метак сачувао је за себе. Слаб пуцањ револверски изгуби се у ваздуху... И он се сруши мртав на земљу, поред својих храбрих бораца, који су сви до једнога изгинули...

БОСАНАЦ

Ужурбаност у болници; послуга и болничари трчкарају и припремају: има да се изврши сперација. Ствар доста озбиљна: граната размрскала ногу једноме поднареднику из подофицирске школе. Рана се загнојила и дала на зло. Требало је спасти човека, али за то мора да изгуби ногу. Рањеник је отуда од босанске Крајине, из неког села испод Козаре планине. Још као дечко, пре неколико година дошао је у Србију, да учи гимназију. Послуживао је и школу учио. Али га је срце вукло у војску. Обући војничко одело, бити војник у слободној земљи — најлепши сан младог Крајишника. Стога напусти гимназију и пријави се у подофицирску школу. Био је међу најбољима. Кад је отпочео рат, нико срећнији од њега. Младо, српско срце горело је од жеље за окршајем. У борби пред Кумановом задивљавао је својим јунаштвом. Ту је и пао.

Тешко рањен сад спокојно очекује лекарски нож или хладну смрт.

Он и сам види шта је; види да је ствар тешка и озбиљна те се и не опире.

Лекар му већ нагласио да ће га данас оперисати.

Рањеник одговара одлучно:

— Сеците докторе, сеците, кад се мора.

Све је приуговорљено. Рањеник је постављен на операциони сто. Асистент га наркотизирао.

Лекар приступа послу, асистенти помажу. Мртва тишина: призор страшан и дирљив.

Операција није дуго трајала. Вешта рука окретнога и мудрога доктора Једличке с успехом изводи свој тешки задатак. Млади, одушевљени борац нема десне ноге, али ће извесно остати у животу. Најзад, и то је добит.

Доцкан увече рањеник се мало осветио и дошао себи. Још му је тешко, али се повраћа. Сестре и болничарке приступају му, смеше се на њ, милују га и разговарају, да га мало разоноде.

Рањеник их моли да му покажу одсечену ногу.

— Само да је видим, ко Бога вас молим да видим своју ногу последњи пут.

Кажу му да то не може бити, лекар не допушта, узбудиће се, биће му још горе, а он треба да буде миран, да се не узбуђује.

Али он не попушта никако. Моли и богоради. Позива и Бога у помоћ; најзад су морали попустити.

Рањеник кад угледа одсечену ногу ороси образе врелим сузама. Болничарке окрећу главе у страну да не гледају бол и душевне патње младог мученика. Једна му сестра приђе, помилова га по коси и пољуби у чело.

— Јуначе наш, узданицо наша! рече му гушећи се и сама у сузама.

А њему и мило и жао. У једном тренутку као да му се поврати снага; он живахну...

И ману руком.

— Еј, велика Србијо, мајко наша премила, срећо деце наше, надо Босне поносно... ево и другу да дам, само да је данпут и ми дочекамо то златно доба слободе и уједињења српскога.

Тишина, мртва тишина. Сви ћуте погружени, само се чује тихо јецање једне болничарке. Није било ока које у том часу није заплакало.

КЛОЛКА

Четници су у неколико омањих група били распоређени на планини Бабуни, коју су добро познавали. Они су се слободно кретали, оперисали су по свом нахођењу, одржавајући по могућству што чвршћу везу са главним трупима, које су успешно и стално потискивале непријатеља с његових одличних положаја.

На два дана пред улазак у Прилеп мали један одред из четвртога коњичког пука покуша усиљено извиђање. Арнаутски башибозлуци дочекају га јаком ватром и одбију. За овим наиђу четници Вукова одреда, који се пробију и измакну напред. Непријатељска војска на Присату почела је да попушта и да одступа према Марковом граду. Страх се отуда брзо пренесе и на Плетвар — наступи опште бегство.

Арнаути, који су се тукли са нашим, нису одржавали никакву заједницу са турском војском. Они су се борили оделито и за свој рачун. По свему судећи изгледа да нису ни знали у онај мах да

је турска војска потиснута и да се повлачи према Бакарном Гумну.

За то време четници уђу у варош и одмах поседну ућумат и касарну. Огромно здање празно. Што је било војске у њој разбегла се оставивши доста ствари и нешто оружја.

Водник одреда који је посео касарну одмах постави стражу. Ко зна шта може бити и колико ће трајати док дође главна војска српска, која се на висовима још туче потискујући непријатеља.

Међутим Арнаути притешњени потраже спаса у бегству. Касарна им се учини најбоље склониште; а тамо ће добити и потпоре за отпор. И једно дваестак њих потрче низа страну право у касарну. Како су са разних страна бегали, то нису били у гомили него размакнути један од другог педесет до сто корачаји.

А четници у касарни већ готове ручак. Људи гладни.

Мештанин један, Прилепчанин, из даљине угледа Арнауте да су се упутили касарни. Не зна шта је, али се заплаши и улетивши унутра викну воднику:

— Бежите! Ево Арнаута!

Водник прискаче прозору: заиста Арнаути трче право касарни. Досети се шта је: бегунци мисли да је у касарни још турска војска.

— Дивна ствар! кликну он. Брзо

стрчи у двориште, скупи све своје људе и спреми их за напад; на уласку подвоји страже. Кад Арнаути наиђу, четници да их дочекају на нож.

Тренутци дуги као сат.

Улаз у касарну узан. Има да се прође дугачак мрачан ходник док се изиђе у двориште. А на изласку ходника са стране четници с пушкама на готовс...

И први Арнаутин као без душе уђе у тај ходник. А на његову изласку застаде згранут и ужаснут немојљивим привиђењем. Он осети врх ножа на својим прсима. Зинуо запрепашћен, не може себи да дође, да се освети. Узверен, укоченим погледом види наперене цеви брзометке — једна да плане, све ће грунути.

Снажан глас стражарев пробуди га.

— Предај се, или гинеш!

Рука клону наниже, пушка паде на земљу. Види: пропао је.

— Теслим! рече и склопи руке...

И тако редом, једног за другим, за четврт или пола сата све су их живе похватили...

У УЋУМАТУ

Са висова, где су турски положаји, топовска паљба престала, пушчана малаксава. Непријатељ напушта најзгодније позиције и у нереду се повлачи, хватајући прилепску долину и раван, да се застави код Бакарног Гумна.

Капетан Војин, или како зову команданта свих четника, војвода Вук, наступа са својим људима напред. Српски четник је неодољив. То нису људи, то су хртови. Борба се још није окончала на целој линији планине Плетвара, а Вук избио напред са четницима и приближује се Прилепу. Опрезан је и хитар као веверица. Зарана се стара да војска, која наилази, однекуда не буде изненађена каквим препадом. Он има своју четничку тактику. Његови људи врше најважнији и најопаснији посао ратовања — они су стално у извидници.

Налазећи се на домаку Прилепа наређује Василију Трбићу да са дваестак тридесет људи уђе у варош, да с њима одмах поседне касарну и ућумат, да по-

стави јаку стражу код барутане и да испита прилике и људе што боље. Наиђе ли на оружане људе, одмах да их позове к себи, да их разоружа, укратко, да буде енергичан, какав је увек био и да брзо изводи наредбе. Трбићу не треба два пута говорити. Четници његови знају га израније као човека одважна, смеона и енергична.

Одвоји Трбић потребан број људи и упути их у касарну и у барутану, а сам са десетину својих четника уђе у варош и у ућумат и прогласи одмах српску управу, пре него што је победна војска и ушла у Прилеп.

Пред ућуматом искомљен силан народ. Многи су још заплашени, али страх већ попушта. Телали се разишли по улицама, објављују српску власт и позивају становништво турско да се не буну, да одмах предаје оружје. Ко то не уради биће кажњен смрћу...

Борба око прилепских висова још није окончана, а прилепски Турци већ односе у ућумат пушке, кубуре, сабље, јатагане, ножеве. Изгледа да знају ко је војвода Василије.

Пред вратима ућумата гужва од народа. Пропуштају Турке, који доносе оружје. Међу првима је старац, Турчин, господски одевен, првак прилепски. За њим иде дечко: носи две кубуре златом

оковане, један сребрн кремењак, сабљу са позлаћеном кабалом и јатаган.

Војвода га дочекује стојећки. Србин је победилац; али он не дочекује обесно побеђеног противника, него пријатељски и нуди му руку.

Старац ставља руке на груди.

— Ево ти, војвода, рече му, показујући на донесено оружје... Мој деда је побегао од вас из Београда у Ниш. Мој отац побеже из Ниша у Прилеп... Ја... Куда ја да побегнем? Не знам куда ћу и немам куда. Остајем ту с вама. Ево вам оружје, предајем га, а са мнош радите шта знате.

Василије пружа своју десницу старцу, пријатељски му стеже руку.

— Ефендија и братко, питаш: шта ћемо с тобом... Дobar си ти човек. Ти ћеш да видиш да смо и ми добри. Први си човек у овом граду, први си дошао да предаш оружје, ево ти и прво место овде у ућумату, да с нама изричеш твом милету закон и правду и правично да је делиш...

И посади збуњена старца с десне стране...

ДВЕ ЦРНОГОРКЕ

На Васиљевцу већ два дана води се непрекидна борба између српских четника и Арнаута. Најцрњи дан — трећи октобар.

Четници су на васиљевачком вису. Добро су се ушанчили, остали су се сместили у караулу и оданде гађају. муниције имају доста, хране нимало.

Арнаути их опколили. Не смеју да јуришају на четнике, али ни овима не дају да се пробију.

Два дана се нису ничим zaloжили — ни кору хлеба окусили, ни гутљајем воде грла оквасили. Послат је још уочи борбе један четник некуда, да набави мало хране. Није се вратио.

Од чете капетана Танкосића одвоји се једно четрдесет четника и у два маха учинили покушај да се приближе васиљевачким јунацима, да им помогну да се пробију и ослободе. Арнаути их одбију.

Људи у караули изгладнели. Жеђ више мучи него глад. Али сви јуначки подносе. Нигде изласка, нигде пролаза. Арнаути

су просто образовали ланац и опколили вис и караулу на њему. Тешко да би се жив човек могао провући кроз њихов ланац и приближити караули. Четници најзад нису ни очекивали никога. Саветовали су се: како да се пробију.

Али се догоди право чудо. Сами су четници били запањени: пред први мрак угледају они две женске прилике сниже карауле у једној јарузи. Црногорке. С тешком муком веру се стрменитом, неприступачном страном, позади карауле, камо би коза једва могла да се успне. На леђима сваке велика торба.

Стигну пред караулу. Жене спусте на земљу велики врг пун воде и две вреће с кукурузом...

Радост неописана међу четницима.

— Знамо да немате хљеба, веле оне, па доконамо да вам донесемо ово кукуруза и воде.

Четовођа не може да се надиви одважности ових жена, чији су мужеви погранични стражари.

— Па зар није опасно? пита их он.

— Ја шта је, ама ми прођосмо.

— Зар се нисте бојале?

— А што? Кад ви ту скапавате од глади, што се бојати.

Четовођа још не може да се разбере.

— Па ми смо вели он, покушали да се пробијемо па не иде... Чуди ме како сте се ви провукле...

— Ми смо ишле све јаругом... Ђавоље тешко... Намучиле смо се, ма шта знамо. Чудо да нас нису видели.

Четници истресосе врећице и поделише кукуруз. Исто тако и воду...

Црногорке су остале са четницима у караули до ноћи. Затим узму празне вреће и врг и крену натраг.

Опростивши се са четницима и пожеливши им успеха изгубише се у помрчини. Нестало их у једној јарузи, што води у поток...

Зором, четвртог октобра, настављена је борба с Арнаутима. Четници су, благодарјећи пожртвовању и јуначкој погибији Аксе Косовца, који је са четири бомбе бацивши их међу Арнауते, отворио брешу за своје другове...

Да ли су се врле Црногорке повратиле у свој дом, или су негде остале у јарузи — Бог један зна!

ЗАРОБЉЕНИК

У турској војсци, сем босанских мухаџира и по којег Србина, било је доста Грка и Бугара. Сви су они морали учествовати у рату противу савезничке војске. Али кад год се указала прилика они су се предавали.

У гомили заробљеника из непријатељске војске налазио се и некакав Јордан поп Христов, доста интелегентан Бугарин. Он прича како су турске војне власти пред рат све позвале под оружје — Хришћане, као и своје. Ко је од Хришћана имао дубоку кесу и просуо доста лира, тај се могао откупити, могао се ослободити да не иде у војну. Он је, прича, ради свог откупа, жртвовао четрдесет турских лира, али му ништа није помогло. Мало је дао. Тек толико је добио, да није био с пушком у ланцу, него је водао официрске коње.

Описујући кумановску битку Јордан износи неке податке. Каже да се турски војници храбро држе. Нарочито су Анадолци ратоборни, али нису издржљиви.

Од Хришћана, који су у саставу треће турске армије, мало је њих, замењују болничаре, износе из борбе мртве и рањенике, други служе официре, спроводе комору, водају коње.

Јордан прича о пуку који је био пред самим Кумановом.

„Један део штаба налазио се иза млина над Кумановом. Тамо има згодан природан заклон, а и положај за посматрање. Српска пешадија потпомогнута јаком артиљериском ватром, стално се креће напред. Српски топови погађају по сред мета. Виши официри, команданти, ужурбали се, посматрају кроз дурбине, и голим оком, шта се ради и како тече борба. Много су немирни и нерасположени... На двеста метара испред њих, иза једног каменитог заклона искупили се официри из ланца: јузбаше, миралаји, бимбаше. Мало је њих у ланцу са својим људима. Па и од њих нико није напред, него позади свога булука... Нас неколицина водимо коње и слушамо о чему турски официри разговарају. Миралај Хусени бег говори: „Ова пијада српска или је луда или пијана.“ Други му одговара: „Побеснили људи... с њима се не може борити“. Трећи упада у реч: „Најлуђи су им официри... сви су испред својих булука, ни један није позади“... Ми смо то и сами својим очима видели: сваки српски официр је напред, испред

војника... Другога дана наступила је велика забуна после подне. Међу официрима завлада велики страх. Ми видимо и чујемо како се саветују шта да раде и одлучују да напусте положаје, да се повуку. Напредовање српске војске прекиде свако даље саветовање, а решење о повлачењу претвори се у панично бегство. Команданти журно дограбише коње оставивши нас, без једне речи на сред поља. Шта да радимо? Куда да идемо? Са бојне линије дотрчаше два официра и у трку одмичући викнуше нам: „Бежите!“ За њима дотрча трећи: „Идите куд ко зна... а најбоље да бежите у Клисели“... Наскоро после официра почеше да наилазе војници. Нигде једног официра — они су на читав сат раније измакли према Клиселију. Нерод ужасан. Војници измучени, заплашени, збуњени као ждралови — не знају на коју ће страну. Многи и не знају где је Клисели. Анадолци измичући грде своје официре називајући их фукаром и највећим кукавицама, али журно грабе да их стигну измичући истим правцем. Многи из околине склонили су се у Куманово... ја сам се предао“.

Наши су га после пустили.

МАЛИ ОСВЕТНИК

То је било пре неколико година.

У арнаутско и српско село Велика Оча наиђе четнички вођа и познати организатор Саватије Милошевић, са својим другом Кујунџићем и још седморицом четника. Саватије је међу Арнаутима био на добру гласу и уживао велико поверење и поштовање. Сви су га знали и примали. Бегови и домаћини, прваци фисова били су његови пријатељи и познаници. Куд год је ишао, био је потпуно безбедан. Говорио је арнаутски као свој језик. Неколико пута прокрстарио је целу северну Албанију — слазио је и у Дреницу и на мало Косово; зна Пећ и Баковицу и целу околину као своју кућу, обишао Љуму, био у Дибри, бавио се у Тирани — никад га нигде није глава заболела. Он има бесу арнаутску и с том бесом без бриге путује. Тако је на бесу дошао и у Велику Очу. Позвао га пријатељ Мехмед бег у своју кулу на разговор.

Арнаутин чува своју бесу. Мехмедбег је погазио. Показао се као издајник: са-

општио је властима ко се налази у његовој кули. Аскери одмах опколе Мехмедову кулу и спремају се да вође четничке живе похватају.

Саватије, који је на бесу дошао, примети шта му се спрема. Он брзо смисли план: замандали врата, затвори уласке у кулу, укућане, који су били унутра, два сина Мехмедова побије и испне се на горњи спрат куле и одатле отпочне ватру на аскере. Морали су кулу запалити да би га истерали из ње.

Девет је четника било, са Саватијем. Свих деветоро је изгинуло. И Саватије с њима. Умро је јуначком смрћу; погинуо је последњи.

То је било пре неколико година.

*

Арнаутин је своје издајство заборавио. Али су га памтили наши четници. У своме успешном продирању, под командом В. Танкосића, зауставе се у Оптеруши, да преноће. А сутрадан зором опколе Велику Очу и ухвате живе Мехмед бега и брата му Хусеина, који су Саватија издали. Нађу их обојицу скривене код једне Српкиње, којој су запретили, да ће је убити, ако их не склони. Изведу Мехмеда и Хусеина пред четовођу.

Танкосић им хладно говори.

— Видите, суђено је да вам се злим врти за зло што сте чинили.

Браћа су ћутала и у земљу гледала.
— Дошло време да се освети смрт наше браће и да будете кажњени. Бесу дадoste — бесу погазисте. Људи не бесте... Хусеин хтеде нешто рећи. Хтео је милост.

— Јок, рече војвода, нема милост. Смрт Саватијеву ја ћу да осветим. Сам ћу вас казнити, својом руком, на оном месту, где бесу погазисте.

Док је војвода изрицао пресуду Мехмеду и Хусеину, у страни је стајао један дечко, мештанин; није имао више од шеснаест-седамнаест година. Вилице су му дрхтале од узбуђења; очима је гутао оба Арнаутина.

Војвода даде руком знак, четници се кренуше водећи са собом кривце кули, која је била доста далеко изван села. Тек што су измакли ван села, а дечко изиђе пред војводу и стаде.

— Војводо, да ти нешто кажем, да те молим за нешто, много те молим.

— Шта ћеш? пита га овај.

Дечко показа руком на Мехмеда.

— Видиш, овај Мехмед оца ми је убио и опљачкао, стрица убио, сестру одвео и зијан чинио... молим те дај ми да му судим за крв мога оца.

Војвода га одбије.

Али дечко нехтеде уступати. Он понова изиђе пред војводу.

— Слушај ме, војводо... Крв ме пече,

крв мога оца и срамота моје сестре. Дадох завет и заклетву... немој да их ја газим.

Но међу четницима има правило: кад се једно одлучи не може се мењати. Дечко врло тужан што га је војвода одбио иде с четницима и нешто премишља. Одједном диже главу и погледа око себе. Обиђе четнике и испаде напред пред Мехмеда. Ту стаде. У ваздуху, над главом заблиста нож. Један мах, један снажан ударац по сред груди, по сред срца, млаз крви шикну навише и Мехмед се, погођен по сред срца, сруши мртав на земљу.

Дечко извуче нож из Мехмедових груди и приђе Танкосићу.

— Ево, војводо, дадох реч, заклек се мртвом оцу да ћу Мехмеда убити. Не могох друкче... ево... убих га... а сад ти уби мене... уби ме.

Танкосић му опрости и поведе га са собом у чету.

ЗАМЕНА

На врху Плетвара турска караула, а редом, дуж темена горостасне планине ровови и утврђења. Тамо су непријатељски положаји. Као бастioni. Под Плетварем, ту и тамо, зјапе проломи и вртаче, урвине и дубодолине. Гора и до покривени снегом. Ветар, сув и хладан, брише странама, цичи и завија као живо биће. Средином горе види се змијаст пут, на завоје и увоје — читав низ серпентина.

Коњица, идући испред главнине, зауставила се у подножју Плетвара. Треба испитати терен и непријатељску снагу. То имају да изврше извиђачке патроле. Ићи широким друмом, који је на догледу, значи ићи у извесну смрт. Чим се извиђница појави непријатељ ће пустити одозго, из својих опкопа громове и огањ својих топова и за час све збрисати и пут очистити. Са те стране не вреди ићи. Положаји су утврђени и отуд се гађа у теме.

Командант коњичке дивизије издаје наредбу да се у циљу извиђања терена,

непријатељских положаја и његове убојне снаге испошље један омањи одред коњичке патроле. За овај се посао одређују људи присебни, смели, окретни, и кад се који сам јави. Они врше извиђање по нарочитом плану: напред иде један, позади овога у размаку од десетак двадесет метара двојица, за овима четворица, опет у извесном одстојању. За овима креће се извиђачко одељење.

Изићи на врх Плетвара ствар не ризична, не опасна, него немогућна. Најмање ићи путем. Ваља тражити канале, странпутице, скривена и заклонита места.

Палеташевић води извиђницу; он хоће да ризкује.

— Чујте децо, ми морамо учинити чудо и испети се горе на теме ове грдосије.

А командант каже:

— Ко буде први има чин и медаљу.

Кренули су. Коњи лагано измичу, остављајући у снегу траг од својих копита.

Прилично су одмакли. За њима одјури у касу коњаник Н. редов првог ескадрона другог пука. У извиђници је његов добар друг и пријатељ Милоје, земљак његов. Кад их стиже он дојаха до пријатеља.

— Слушај, врати се натраг... идем ја! Хоћу да те заменим.

Милоје једва дочека, ободе коња и у касу врати се у ескадрон.

Извиђница се доста дуго задржала.

Пут тежак. Имали су јаку чарку са непријатељским предстражама. Ни један није погинуо, троје њих рањено, један коњ погинуо; али су далеко испали и извиђање је срећно изведено.

После извршеног саопштења извиднице штабу дивизије, командир ескадрона позове на рапорт редова Н.

— А што си ти вратио Милоја?

Коњаник обори главу.

— Добри смо пријатељи.

— А да си којим случајем рањен или погинуо, казали би луд си.

— Господине капетане, нас има седморо у задрузи. Добро смо. Пуна нам је кућа. Милоје је инокосан, сиромах, има петоро црва... немају хлеба у кући. Жао ми га је, жао ми је оне јадне његове дечице. Ја сам ко тица на грани, па ко велим: идем ја да га заменим, ако се што деси, боље мени него њему... Куд ће, шта ће она деца без хранитеља, а код мојих се неће ни познати ни осетити.

Вредно би било знати: да ли у војскама других народа има оваких примера другарства и пожртвовања.

У БОЛНИЦИ

Небо се не види, земља је у пакао претворена, дрхће од страховитог треска и праске, а гори огњем на све стране: два се непријатеља огорчено нападају, нападају на живот и смрт. Безбројна јата куршума и граната звиждећи и фијучући лете кроз ваздух испуњен влагом, промичу једна мимо друга, укрштају се и грабе некуда тамо, на супротну страну, да нађу жртве своје.

То је битка на Бакарном Гумну, ужа сна, непоштедна, очајна.

Лево и десно, од друма и на друму, под самим висом ужасно разбојиште, језовита слика пожртвовања наших синова — безбројни лешеви српских бораца, један до другог, човек до човека, један поред другог. Крв је друм обојила и земљу натопила. На самом вису ућуткани и напуштени непријатељски топови, гомиле лешева, многобројни рањеници. А изнад свега, на догледу Прилепа и целе долине, лепрша се српска тробојка.

Прилепска основна школа претрпана

рањеницима. Ту леже измешани Срби и Турци. Леже по ходницима и собама једни поред других, уздишу, јече, шкр-гућу зубима.

Ради се дању, ноћу, без одмора, без застајкивања. Лекари главе не дижу од посла, немају кад да ручају, не мисле на одмор. Сви дежурају, сви раде. Помажу им прилепске жене и девојке. Оне су понудиле лекарима своју помоћ.

Жене и девојке надмећу се, која ће више пажње и оданости да укаже нашим рањеним борцима.

Свакога часа пристижу нови транспорти — доносе нове рањенике. Собе препуне, ходници претрпани, једва се пролази између редова рањеника. Многи од њих чекају по читав дан да буду прегледани и превијени. Није дошао ред на њих, а лекари не могу да стигну. Рањеници изморени, измучени, прљави, исцепани, гладни, жедни — очајно изгледају. Но они ћуте и спокојно чекају да и на њих дође ред.

Журба велика, посла превише.

Млада, лепа, празнично одевена Прилепчанка иде са својом другарицом између редова постеља, на којима су рањеници. Она носи у једној руци корпу са шећером, а у другој велики бео чајник; њена другарица носи пун котао кључале воде. Млада Прилепчанка нуди рањеницима чаја да се мало загреју и поткрепе.

Рањеници су измешани, Турака има готово исто толико колико и Срба, јер Турци, бежећи са својих положаја, остављали су не само топове и пушке, сву муницију, него и мртве и рањенике. Наши болничари купили су њихове, таман као и наше.

Млада Прилепчанка провлачи се између редова болесничких постеља и услужује рањенике осмехом и чајем. Сваки је захвалан и прима из руку лепе девојке чашу топла напитка.

Но она не нуди редом — турске рањенике мимоилази.

Посматра то поднаредник Милан из дринске дивизије. Он је доста тешко рањен у ногу. Скоро ће доћи ред на њега. Али испред њега леже у постељама два турска рањеника.

Мештанка и њена другарица минуше пред постеља са турским болесницима. Девојка нали Милану шољу чаја и понуди. Рањеник се малко изви, издиже у постељи и налакти на леву страну. Десну руку пружи према турским рањеницима.

— Дај сестро тај чај прво овој двојци.

— Они су Турци.

— Ако су... Баш зато, послужи прво њих. И они су људи, и они су гладни, Они су пре мене у реду. Знаш, непријатељи су нам, крвили смо се, убијали смо се. Сад нек виде да смо ми људи и Хришћани, да смо Срби.

РОДИТЕЉ

Ватрена линија протеже се од Нагоричана до Куманова и даље. Све је у пламену — људи и земља. Борба почела, али се брзо развија и хвата све шире размере. Нови одреди војске улазе у борбу и у пламену и огњу нестаје их. Тутњи страшна грмљава топова, дрхће земља. Борбени бес све већма захвата обе заранене стване. Ту и тамо негде пишти труба, — борци је чују али мало о њој воде рачуна. Команданти обилазе своја одељења, раздају наредбе; лево и десно јуре ађутанти и ордонанси, долазе рапорти и саопштења — борба у највећем жеку.

Командант осамнаестог пука има тежак положај. Он је на левом крилу, а непријатељ је на ту страну највише надро. Брижан, уморан, али вазда хладан и присебан. Застао да мало одахне од силних напора, јер се треба за нове спремити. Кад се у једном тренутку окренуо на страну и пустио поглед према залеђу, он угледа позади себе једнога старца са повеликом торбом о рамену. Чича стоји голо-

глав пред командантом и гледа бојажљиво у њега.

— Шта ћеш ти старче овде? пита га.

— Ама, до тебе сам дошао, одговори старац снебивајући се.

Погледа командант: није мештанин. На њему гуњ и чакшире како носе сељаци из Шумадије, па ће га запитати:

— А одакле си ти?

— Отуда.... из смедеревског округа.

— Па откуда ти овде и шта тражиш?

Старац се невољно почеша по глави.

— Тражим сина.

— А где ти је син?

— Ту у осамнаестом пуку.... молим те да ми допустиш да се видим с њим.

— Зар сад?

— Донео сам му нешто преобуке и мрса и поздрав од мајке и сестара.

— И ти отуда запео чак овамо за сином!?

— Добро ми је дете, господине. Брац је, војник и по! Да није добар не би му долазио.

Задивљен командант посматра родитеља, који је толики пут превалио само да види сина.

— Јеси ли ти луд, човече? Зар не видиш овај окршај? Зар не чујеш, како прашти паклена ватра, како севају гранате?

— Ако господине, ако ће. Слушао сам ја њих пре двадесет и толико година,

па ништа. Нека свирају — то им је и посао.

— Е... твој син сад не може никуда из ланца да излази.

— Све једно. Не тражим ја да он дође мени, него те молим да ти допустиш да ја одем њему у ланац, да му предам ово што му је мати спремила.

Командант га уздржава.

— Зашто не би причекао?

— Ко ће чекати и ко зна докле ће овај кркљанац трајати? Зар догде дошао, па да га не видим...

— Може те зрно погодити.

— Тешто! Што Бог дадне вама, нека и мени буде. Зато смо и дошли, да се бијемо, да гинемо. Ако буде суђено — то му је.

Најзад командант немаде куд. Само махну руком.

— Иди старче, нађи сина!

Задовољан старац очас стрча низ превој на другу страну. Добраби се једне косе. Смртна музика не престаје. Он и не мисли на њу: мисли на сина, где ће га наћи. Иде лево, иде десно, од једне чете другој, непрестано распитујући за сина.

И нађе га. У првим је редовима. Прави борац, прави јунак: полагао иза једног бусена влажне земље и гомилице камења — нишани и окида, пали, не престаје.

Отац задрхта од радости. Викну га по имену. Син чу познат глас, окрете главу у страну. Ко да га је тале погодило. Борац се усправи и пође оцу у сусрет. То је било чудно виђење, редак приказ сретања оца и сина: грле се и љубе у сред окршаја и огњене дажде, на отвореном пољу, на домаку непријатеља. Око ушију фијучу куршуми, над главама хује гранате. Отац грли и љуби свога сина и доноси му поздраве од мајке и сестара, од суседа и рођака, од целог села. Старац набраја, а огњена киша сипа и прашти над главом и око ушију. Кад их све изређа старац скине торбу с плећа.

— Ево ти ово спремила мајка; ту има мало преобуке и нешто мрса, пршуте и свега. Ево ти... иди тамо за ону косу, те се одмах преобуци и мало ручај, а мени дај ту пушку и мало муниције да те заменим.

— Ајде и ти самном.

— Баш нећу. Подмладио сам се нешто... баш хоћу да мало окушам срећу и да те заменим.

Послушни син узе торбу са преобуком и ђаконијама и зађе за окуку. Старац прилеже за бусен и камење на синовље место и настави нишанити и обарати. Игра старцу срце од узбуђења.

Ил је прошло четврт сата или није прошло, млади се борац врати у ланац. Иде све поскакујући. Отац хоће да ос-

тане поред сина, али га овај тера из бојне линије, да се врати.

И старац жив и чио изиђе из ланца.

Понова се јавља команданту да му заблагодари што му је допустио да се види са сином.

— Нађе ли га? пита га овај,

— Нађох.

Пажљив поглед командантов угледа крв. Он боље загледа старца, заиста: с десне стране под раменом, танак млаз још свеже крви.

— Шта је то болан не био?

— Баш добро што си ме пустио, те замених сина; да је он био на том месту, ко зна како би га и где тане ударило.

— А где те рани?

— У ланцу. Док се мој Јеротије превлачио, ја сам га замењивао, па ме, па сја вера, нађе. Добро да није њега. Него те молим не говори о овоме ништа мом детету, он није ништа ни запазио... А сад хвала и прошћавај!

И весели старац оде из борбе на превијалиште...

РАТНИК

Разређени редови из ланца збирају се у лесе, ножеви блистају на цевима пушчаним, громогласни узвици проламају ваздух.

— Ура! ура!

Последњи напори непријатеља су савладани; он је сатрвен. Неустрашиви борци на јуриш освајају положај за положајем. Преко мртвих и рањених иде се напред. Лица бораца сијају се од радости, очи им светле чудним пламом. Дамњан Коруновић је међу првима. У оној ватри није ни запазио да је рањен. Тек кад се рана расхладила, осети бол у грудима: куршум га је ударио у горњи део прсију, срећно избио испод десне плећке. С пушком у руци оде на превијалиште. На брзу руку исперу му рану и повежу и с једном листом упуте га у болницу.

Дамњан на путу застаде премишљајући. Па се окрете откуд је и дошао: уместо да оде куда је упућен, он се врати у чету, међу другове. С повезаном раном ушао је у Куманово. Весео, задовољан, разговоран, једе и пије — ништа му није.

Дан касније крећи даље. Непријатеља ваља гонити. Прешли Овче Поље, стигли у Велес. Ту одахнули, сутрадан крећи даље. Успут села запаљена, домови растурени, пластови у пламену, на све стране пустош и пепелиште, јад божји. Дамњан са својом четом одмиче непрестано даље, прелази Бабуну, бори се на Присату, улази у Марков град, ништа му није. Понова се разређени борци збирају у лесе, ножеви сјакте на пушчаним цевима, громогласни узвици проламају ваздух.

— Ура! ура!

Неустрашиви борци на јуриш освајају висове. Преко гомила мртвих и рањених иде се напред. Лица бораца сјакте од радости, очи им горе чудним пламом. Дамњан међу првима...

Нема одмора, дан за даном напред, само напред, без одмора. По странама лево и десно отеже се дуг ланац високих планина, а средином бескрајна раван, ишарана водом; тамо при крају читаво море. Средином те равни вијуга друм и беле се села. Добрушево, Агларци, Рибарци, Биљаник, Трнокоп, Добромир, Брод, Новаци... Дамњан је са четом све то прошао — ништа му није.

Али се једног дана јави лекару.

— Молим те докторе, овде ме нешто страшно жига, и показа руком под плећку.

— Шта ћу ти ја... назебао си.

— Нисам назебао.... него види да се рана није загнојила.

Лекар разрогачи очи.

— Зар си ти рањен?

— Код Нагоричана... Баш сад хватам рачун: данас је равно двадесет дана.

Лекар да се згране.

— Магарче један, па ти можеш пропасти... како си смео ићи даље, кад си рањен? Зар ниси упућен у болницу?

— А што богати? Не хтедох у болницу. Не иде ми се. Нисам рањен у око, нисам у ногу, ни у трбух, да не могу ићи, него у плећку. Што да останем од друштва, кад могу да идем.

Лекар му скине завој, рана загађена: двадесет дана рањеник носи исти завој и још се бори. Брзо нов завој. Лекар га упућује у болницу. Дамњан ни да чује.

— Ма крепао господине докторе, ја ти не одох у болницу. Зар ја идем од Нагоричана с раном, догде дошао, прешао целу турску царевину па сад, кад сам дошао близу Солуна, ти хоћеш да ме стрпаш у болницу. Јок, вала, док сам ја жив. Ја хоћу да ратујем, а не да болујем.

Дамњан је остао у чети и с њом је издржао и последњи јуриш и ушао у Битољ — са раном на грудима...

Ту ће рану извесно покрити сребрна медаља.

ЕЛИЗОДА

Штаб дунавске дивизије тек стигао из Тибужда у Ратај, а на целој линији, дуж дуге долине, према Ристовцу и Збевчу, према Крушевици и Клиновцу и даље отпочиње учестана пушчана паљба, ма да рат још није објављен.

Наста прилична ужурбаност, јер је пушкарање у непосредној близини.

Дивизијар и чланови штаба одмах изишли у пољану да осматрају. Ништа се не види. Што је пуцњава живља и учестанија, то је у штабу, међу појединцима све већа узбуђеност и забринутост. Један коморција протестује:

— Ко је то видео да комора штаба иде уза саму трупу. Могу нас све као пацове помлатити.

Писар референта артиљерије Левензон, изгубио се у подруму општинске куће. Нико није ни слутио да општинска судница у Ратају има подрум. Фича га је пронашао и употребио за грудобран. Његов референат, човек необично добар, тражи га да му понуди сач ради заштите

од непријатељског зрна. Али Левензон што кажу „нигде го нема.“ Некакав професор, који је, док није чуо пуцњаву у близини, био врло ратоборан, врти главом. Он се, очевидно много забринуо; не зна се да ли за судбину ове земље или за своју кожу. Ова страшна пуцњава јако га буну и узнемирује, а човек је и иначе нервозан.

— Увек сам ја говорио да овај рат нама није требао... Шта имамо од њега?

Ту се случајно затекао један од многобројних интенданата српске војске. Професор га вуче за јаку од шињела и убедљиво му доказује да још није доцкан приступити савезу са Турцима и доказује му тако убедљиво, као да га врбује да овај отпочне преговоре с непријатељем за савез. Али чим у даљини одјекну прасак бомбе, он се нервозно трза и забринуту пита:

— Је ли то далеко пуца?

— Море, шта ме брига за то, одговара овај, нека пуца. Мени је за зоб и за сено и за пасуљ брига, како ћу кад се одмакнемо од пруге...

Лекар, који је дотле грдио свога асистента, одједном се пресамитио, као да га у стомаку завија. Склонио се иза куће. Зове посилног.

— Је ли бре, имаш ли ти револвер? Посилни се осмешкује.

— Имам.

— А је ли пун?

— Пун је, дабогме.

— Добро. Онда хајде за мном, да ме отпратиш до кафане... имам посла.

С времена на време, кроз сталан и учестан пушчани грохот чује се страховит прасак бомби. Мора да је врло близо. Значи да су четници већ прешли границу и отпочели борбу са Арнаутима.

Дан је на смирају, сунце се губи у магличастој даљини. Страном долине види се пруга дима и плавичасте магле. Праштање бомби све јаче и учестаније, а изгледа и све ближе.

Из вечерње сумаглице одонуд одакле трешти, изби на коњу у равном касу један млад поручник. Одмах прописно поздрави дивизијара и представи се: поручник Матијеваћ. Тражи капетана Здравковића. Засипају га питањима. Људи радознали. Он прича да су Арнаути хтели да разоре мост динамитом код Збефча. Наши четници их спречили. Затраже од Арнаута да се предаду. Ови одговоре ватром и побегну. Тројица се од њих сакрију у бетонирани кружни опкоп за окретање вагона, склоне се иза гвоздене преграде и оданде гађали наше четнике. Тада се један четник наљути, зграби бомбу и преко шина и прагова дојури до моста. Имао је добру руку: бачена бомба падне у сам круг, међу Арнауте.

Неко радознао упада у реч:

— Шта је било од Арнаута?

— Паприкаш, одговара потпоручник.

— А мост?

— Врло мало оштећен.

Причање поручника Матијевића све је обрадовало.

Референат рад да чује више о кретању пита:

— Узесте ли Клишевицу?

— Нисмо.

— А што бре да је не узмете?

— Није нам нико наредио. Без наређења не смемо. Да су наредили изгинули би, али би је заузели...

Прописно поздрави старије, ошину свога дората и неста га у вечерњој магли...

Бомбе праште, праве лом, пуцњава не малаксава. Професор се непрестано трза и доказује коморцијама да још није доцкан ступити у савез с Турцима. Левензон не излази из подрума. За доктора се не зна где је...

НА МРТВОЈ СТРАЖИ

Војске далеко. На пустој пољу
Никога живог, само мртве страже.
Пре но што почну сутра да се кољу,
Њих два се мотре и очима траже.

Целога дана ту у влажној рупи ;
Ни капи воде, ни залогај хране.
Часом се дигне, час се брзо скупи,
А душман вреба са супротне стране.

Он руку стално на орозу држи,
Држи и чека, али још не пали; —
Ко буде само за трен ока бржи
Крвника свог ће у опкоп да свали.

Стражари, ћути, неко дуго доба.
Никога живог, њих су двоје сами.
У једном часу дигоше се оба —
Плануше пушке у вечерњој тами.

И Србин јекну и у ров се пружни,
Поглед се мути, крв из ране лину,
Мисао једна одведе га кући —
Матери, љуби, младости и сину.

А други скочи као дивља мачка,
Прискочи борцу ког малочас смлати,
Похлепан, жудан да палоба пљачка —
Освету своју златом да позлати.

И журно граби, сав се послу преда ;
Рањеник ћути, гњев му лице пали,
Чини се мртав, жмури, али гледа —
И рука маче један покрет мали...

Нов пуцањ цикну. И пљачкаш се сруши
Ничице паде баш на жртву саму.
И све се стиша. Крв се само пуши,
А вече скрива њину страшну драму...

Кад свану јутро прохладно и свеже,
Мртвој се стражи нова смена јави —
Један крај другог укочени леже,
Поглед им блуди у недовид плави...

2156

М Србин један и у роп се пружа
 Пољак се мутан крв на рани дају
 Мисно једна одвесе га кући
 Матери раба, мавлостн и сини

А друти срочи као дивља мачка
 Прискоје горбу кот мавокем смењат
 Похочева жукав да нядука, ниважека —

Освету своју даје мавокем смењат

М журио трава, сав се посују прела
 Гавенник рутн, гавен му лине наван
 Чини се мутан, журио, ани гледа
 М гавен каке један покрет мави

Нор гавен дикун, М гавенкаш се србуни
 Гавенкаше гавенкаше гавенкаше
 М гавен се гавенкаше, гавенкаше
 А гавенкаше гавенкаше гавенкаше

Кад свају гавенкаше гавенкаше
 М гавенкаше гавенкаше гавенкаше
 Дрво гавенкаше гавенкаше гавенкаше
 Пољак м гавенкаше гавенкаше гавенкаше

Крвника гавенкаше гавенкаше гавенкаше
 Странари гавенкаше гавенкаше гавенкаше
 Гавенкаше гавенкаше гавенкаше гавенкаше
 Гавенкаше гавенкаше гавенкаше гавенкаше

Павенкаше гавенкаше гавенкаше гавенкаше

САДРЖАЈ

	Стр.
1. Највећа радост	3
2. Газда Мане	7
3. Бол	10
4. Српско срце	13
5. Рањеник	16
6. Светиња	18
7. Ухода	20
8. Сања	23
9. Нов нараштај	27
10. Уједињење	30
11. Вукови заробљеници	32
12. Редак случај	34
13. Благо нама!	38
14. Савест	40
15. Народни суд	43
16. Присебност	47
17. Улазак у Прилеп	49
18. Мајка	57
19. Сиротица	60
20. Аксо Косовац	64
21. Србин гине!	68
22. Босанац	71
23. Клопка	74
24. У ућумату	77
25. Две Црногорке	80
26. Заробљеник	83
27. Мали осветник	86

	Стр.
28. Замена	90
29. У болници	93
30. Родитељ	96
31. Ратник	101
32. Епизода	104
33. На мртој стражи	108

САЖЕТАК

1	1. Прва глава
2	2. Друга глава
3	3. Трета глава
4	4. Четврта глава
5	5. Пета глава
6	6. Шеста глава
7	7. Седма глава
8	8. Осма глава
9	9. Деветнаест глава
10	10. Десет глава
11	11. Једанаест глава
12	12. Дванаест глава
13	13. Тринаест глава
14	14. Четрнаест глава
15	15. Педесет глава
16	16. Шестнаест глава
17	17. Седамнаест глава
18	18. Осамнаест глава
19	19. Деветнаест глава
20	20. Двадесет глава
21	21. Двадесет и једна глава
22	22. Двадесет и две глава
23	23. Двадесет и три глава
24	24. Двадесет и четири глава
25	25. Двадесет и пет глава
26	26. Двадесет и шест глава
27	27. Двадесет и седам глава
28	28. Двадесет и осам глава